

NOVUM

Editie 42/2

April 2021

Het kabinet-Rutte III en de vertrouwensregel

*Hoe ongeschreven recht kan leiden tot
symboolpolitiek*

*Vrouwenrechten zijn
mensenrechten*

*In gesprek met
Anke Leijten (EIFFEL)*

*Tussen kunst en
recht: beheerst de
hedendaagse jurist
de kunst van het
vermogen tot denken?*

42/2

Dedicated mensen maken het verschil.

Serena, dedicated hobbykok
en advocaat-stagiaire bij BarentsKrans

Wij zoeken advocaat-stagiaires.

Mensen die zich verdiepen, die vragen stellen en zichzelf blijven verbeteren. Die maken het verschil. Zowel op professioneel vlak als in het privéleven. Dedicated noemen wij dat. Heb jij ambitie, dan pas jij bij BarentsKrans. Wil je werken bij een van de grootste advocatenkantoren in Den Haag, met enthousiaste collega's, toonaangevende cliënten en uitdagende zaken? Ga dan naar www.werkenbijbarentskrants.nl.

werkenbijbarentskrants.nl

BarentsKrans

	Voorwoord	4
<i>Vereniging</i>	Agenda J.F.V. Grotius	5
<i>Analyse</i>	De toekomst van robot- en AI-regulering?	6
<i>Opinie</i>	Vrouwenrechten zijn mensenrechten	10
<i>Analyse</i>	Tussen kunst en recht	13
<i>Opinie</i>	Het compliment van een ‘conservatief bolwerk’	17
<i>In gesprek met</i>	In gesprek met Anke Leijten (EIFFEL)	22
<i>Analyse</i>	Het kabinet-Rutte III en de vertrouwensregel	26

Joris van de Riet
Hoofdredacteur

Waarde lezer,

Het zijn verwarrende tijden. Tussen het oude drama van de toeslagenaffaire, het nieuwe drama van een formatie waarin bepaalde personen al dan geen ‘functie elders’ dienen te krijgen, en het voortdurende drama van de pandemie waarin wij ons al meer dan een jaar bevinden – de tijd dat er nog reguliere fysieke colleges waren ligt al ruim meer dan een jaar achter ons – gaat het leven gewoon door. Dat geldt ook voor de *NOVUM*, en het is mij dan ook een genoegen dit nieuwe nummer te mogen inleiden.

Het aprilnummer van *NOVUM* opent met een bijdrage van Hadassah Drukarch en Eduard Fosch-Villaronga, respectievelijk onderzoeksassistent bij eLaw tevens redacteur van dit blad, en universitair docent bij eLaw. Zij bespreken een bijzonder onderwerp: de regulering van robots en kunstmatige intelligentie. Rondom dergelijke technologieën is naar hun aard veel onzekerheid op het juridische vlak: ze ontwikkelen zich snel en de regulering heeft doorgaans moeite dat tempo bij te houden.

Redacteur Anne Sophie Pijnacker gaat naar aanleiding van 8 maart, Internationale Vrouwendag, alsmede de recente benoeming van mr. Dineke de Groot tot eerste vrouwelijke president van ’s lands hoogste rechtscollege, in op de status van de *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women* (CEDAW). Zeker in het licht van recente ontwikkelingen op het gebied van de rechten van vrouwen, in het bijzonder bijvoorbeeld de terugtrekking van Turkije uit de Istanbul-conventie (een verdrag tot bescherming van vrouwen tegen huiselijk geweld), is dit onderwerp ook vandaag des te relevanter.

In dit nummer vindt u ook het debuut van redacteur Karel Wijdeveld – van wie u vorige maand al een questionnaire kon lezen – op een artikel over een onderwerp dat de laatste tijd allicht minder aandacht heeft gekregen dan het eigenlijk verdient: de verhouding tussen kunst en recht. In deze eerste bijdrage in zijn reeks ‘Tussen kunst & recht’ bespreekt hij Hannah Arendts *Eichmann in Jeruzalem* en de films *Dr. Strangelove* en *Das Leben der Anderen*.

Voorts vindt u in dit nummer een gastbijdrage van Savyon van Beek, bachelorstudent rechten. Hij gaat in op de grote hoeveelheid media-aandacht die de Leidse rechtenfaculteit recentelijk kreeg gerelateerd aan Paul Cliteur en Andreas Kinneging. Hij betoogt dat de variëteit in opvattingen die aan onze faculteit te vinden is juist een verrijking is, ook als sommige daarvan erg veel weerstand oproepen: juist door de vertegenwoordiging van een grote verscheidenheid aan meningen wordt juist het intellectuele vermogen van de studenten bevorderd.

In samenwerking met J.F.V. Grotius presenteert *NOVUM* een diepte-interview met Anke Leijten, jurist bij EIFFEL. EIFFEL is een kantoor voor juridische en financiële dienstverlening dat op projectbasis diensten levert. Het is geen traditioneel advocatenkantoor, maar daarom juist des te interessanter voor de breed georiënteerde rechtenstudent.

Redacteur Lars Volborth schrijft, tot slot, over een kwestie die vooralsnog elke dag relevant blijft: de status van een demissionair kabinet. Sinds de val van het kabinet-Rutte III op 15 januari bevindt het zich in een demissionaire toestand – een woord dat overigens niet is afgeleid van ‘missionair’ maar van het Franse *démission*, ‘ontslag’. Wat is de status van een demissionair kabinet, en wat mag zo’n kabinet eigenlijk nog doen?

Ik wens u veel leesplezier met dit nieuwe nummer van het faculteitsblad *NOVUM*.●

 @jfvgrotius
 06 2263 5009
 www.jfvgrotius.nl
 bestuur@jfvgrotius.nl

J.F.V GROTIUS

1 april | 20.30-23.00 uur

The Grotius' Gambit

6 april | 19.00-20.30 uur

Prof. mr. Ten Voorde over
de filosofie achter straffen

7-9 april

Studiereis themaweek
Kopenhagen en Oslo

12 april | 14.00-15.30 uur

Kantoorbezoek DBLA
Zuid-Europa

13 april | 19.00-20.30 uur

Nationale Ombudsman

15 april | 11.00 uur

Kantorenbrunch
Buren, Cees, GMW, Hoens & Souren

15 april | 21.00 uur

Vrienden van Grotius Live

16 april | 19.00-20.00 uur

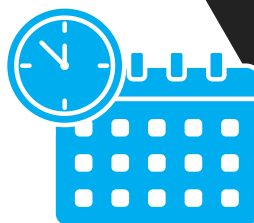
Mr. E.P.W. Korevaar
over het huurrecht

21 april | tijd volgt later

Activiteit EJC

22 april | 17.00 uur

Bedrijfsjuristenavond
BMW, CRBE, Heineken, KPN

26 april | 14.00-15.30 uur

Kantoorbezoek DBLA
Noord-Europa

26 april | 17.00-19.00 uur

Algemene Vergadering

28 april | 19.00-20.00 uur

Lezing Mediation

29 april | 16.00-17.00 uur

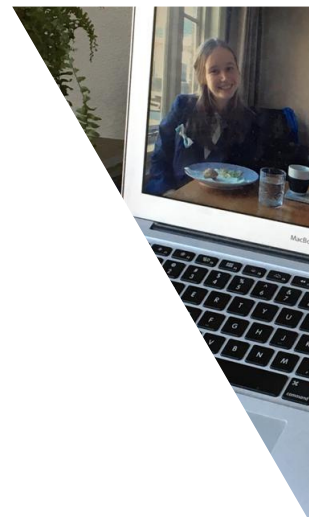
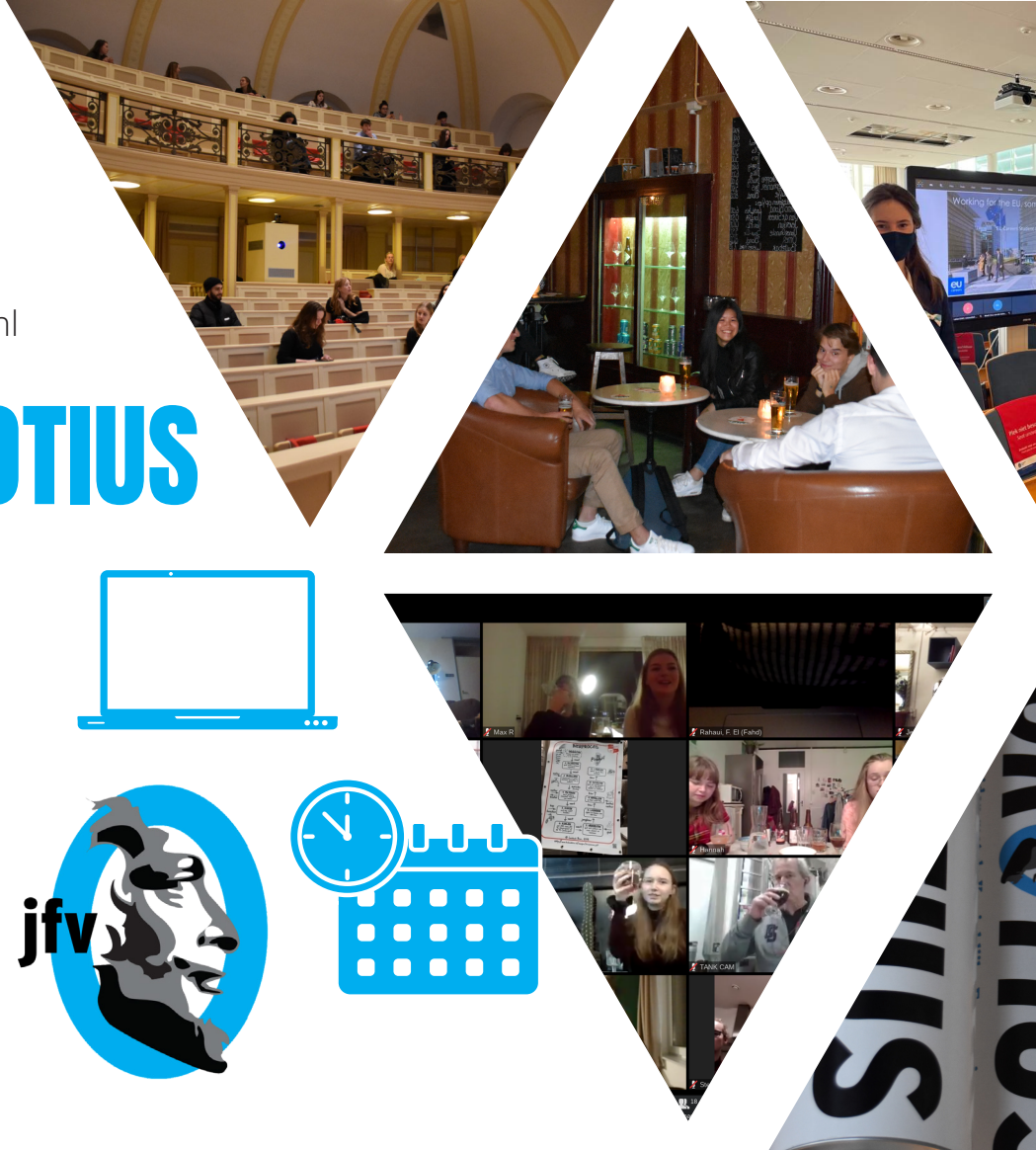
Lezing Reclassering

29 april | 19.00-22.00 uur

De Grote Grotius Spelshow

30 april | 15.00 uur

Online Kantoorbezoek
Loyens & Loeff

De toekomst van robot- en AI-regulering?

Hadassah Drukarch
Redacteur

Technologische innovatie, waaronder de ontwikkeling van robots en Artificiële Intelligentie (AI), weergeeft de vooruitgang van de wetenschap. Er zijn dan ook hoge verwachtingen rondom deze nieuwe technologieën en deze betreffen toepassingen op vele nieuwe gebieden en in vele, voorheen ondenkbare, vormen, waaronder industriële robots, drones, zelfrijdende auto's en zorgrobots. Hoewel technologische ontwikkelingen veelal gepaard gaan met de opvatting dat zij hoop en positieve verandering zullen bieden, verstoren zij haast onvermijdelijk de manier waarop we de realiteit beleven.¹ Ten gevolge hiervan raken we steeds meer geneigd bestaande normen in twijfel te trekken en te streven naar juridische hervorming.

Eduard Fosch Villaronga
Gastredacteur

De mogelijke voor- en nadelen die door nieuwe technologieën in het leven worden geroepen, vereisen een zorgvuldige analyse en afweging door alle betrokken partijen, waaronder ontwikkelaars en producenten, maar ook door autoriteiten met de nodige wet- en regelgevende capaciteiten. Terwijl technologische innovatie zich ongestoord en in rap tempo voortzet, blijft een juridische respons echter veelal ver achter. Dit roept een – wellicht cruciale – vervolgvraag op: hebben we met het oog op de toekomst wel een passende aanpak voor robot en AI regulering?

Waar innovatie, onzekerheid en regulering elkaar kruisen

Hoewel technologische innovatie en de regulering daarvan niet in gelijke lijnen lopen, wil dit niet zeggen dat er sprake is van volledige miscommunicatie tussen juridische en technologische ontwikkeling.² Ons rechtssysteem is vormgegeven aan de hand van een zogeheten horror vacui-model. In de praktijk uit dit zich in het fenomeen dat wij als mensen vanaf de dag dat we geboren worden tot aan de dag dat we sterven, en zelfs ver daarna, geneigd zijn alles binnen onze samenleving te reguleren. Als zodanig streven we ernaar juridische lacunes te voorkomen en rechtszekerheid te allen tijde te garanderen; ons menselijk streven naar zekerheid zet ons ertoe aan continu meer duidelijkheid te scheppen ten aanzien van de grenzen die binnen onze samenleving gerespecteerd moeten worden en de consequenties die verbonden zijn aan de overschrijding hiervan.

Het resultaat hiervan is dat ons rechtssysteem in de loop der eeuwen een enorme hoeveelheid wet- en regelgeving heeft voortgebracht die een breed scala aan fenomenen en ontwikkelingen bestrijkt, waaronder ook de ontwikkeling van robot en AI technologieën. Het is precies om deze reden dat het vanzelfsprekend is dat wet- en regelgevers zich tot de al bestaande juridische kaders werpen wanneer zij worden geconfronteerd met de vraag om een nieuw verschijnsel binnen deze kaders te plaatsen; aan de hand van al bestaande juridische kaders beoordelen zij aldus of nieuwe verschijnselen verband houden met een al eerder geregeld fenomeen, alvorens nieuwe wet- en regelgeving te ontwikkelen. Desalniettemin kan het voorkomen dat nieuwe technologische ontwikkelingen bestaande juridische kaders in twijfel trekken en dit kan ontwikkelaars, of zelfs wet- en regelgevers, ertoe aanzetten om naar een alternatief antwoord te zoeken en wellicht een tot nog toe onbekend pad te bewandelen.

Robot en AI regulering: hoe staat het ervoor?

Hoewel de snelheid waarmee technologische ontwikkelingen zich voordoen een uitdaging vormt voor de wet- en regelgevende autoriteiten, is dit zeker geen nieuw verschijnsel. Desalniettemin moedigt dit ons aan om vraagtekens te plaatsen bij de effectiviteit van de huidige regulerende instrumenten en methoden en opnieuw na te denken over de wijze waarop de noodzaak om nieuwe technologieën te reguleren het best kan worden geadresseerd.

Met de introductie van nieuwe wet- en regelgeving worden middels het vaststellen van rechten en plichten binnen een rechtssysteem kaders gesteld voor de machtsverdeling en het gedrag van individuen binnen de samenleving; met iedere significante verandering van de samenleving, verandert daarmee ook het bestaande juridische kader. Gelijktijdig vertegenwoordigt technologische innovatie wetenschappelijke en technologische vooruitgang, ten gevolge waarvan deze kaders op hun beurt op de proef worden gesteld. Hoewel zowel technologie alsook deze kaders met de tijd evolueren, doen ze dat echter niet altijd gelijktijdig of in dezelfde richting.

Wet- en regelgeving en de factoren die bij het opstellen daarvan een rol spelen, zijn vaak erg gecompliceerd en vereisen een samenspel tussen verschillende beperkende factoren, waaronder de pluraliteit en decentrale aard van onze rechtsstelsels, onduidelijkheden in de toepassing van bestaande juridische kaders wanneer nieuwe technologieën worden geïntroduceerd en de onvoorzienbare gevolgen van dergelijke opkomende technologieën. De race om robots en AI als eerste te reguleren, heeft dan ook geleid tot talloze, vaak ineffectieve en onvoldoende doordachte, resoluties en regelgevende initiatieven door Europese instellingen⁵, maar ook vanuit het bredere mondiale landschap.⁶ Het onvermogen van deze instanties om middels adequate instrumenten het hoge tempo van technologische innovatie bij te houden, heeft ertoe geleid dat private actoren (bijv. ISO, BSI, IEEE), hoewel tevergeefs, in toenemende mate het voortouw genomen hebben om schriftelijke normen te ontwikkelen die erop gericht zijn de ethische en juridische risico's en zorgen voortvloeiend uit de introductie van nieuwe technologieën zo veel mogelijk te beperken. De snelheid waarmee technologische ontwikkelingen vorderen en het gebrek aan een formeel communicatie- en leerproces tussen regelgevers en de technologie-ontwikkelaars, belemmeren het begrip dat technologie-specifieke, lange termijn en adequate juridische en normatieve kaders noodzakelijk zijn, zowel voor publieke als ook private actoren.⁷ Bovendien ontbreekt het momenteel vooralsnog aanzienlijk aan harmonisatie van bestaande normen op Europees niveau. Zo bleek uit een recente open raadpleging van de Europese Commissie dat de huidige Europese geharmoniseerde normen geen betrekking hebben op onder meer geautomatiseerde voertuigen en collaboratieve robots.⁸ In het kader van deze ontbrekende communicatieprocessen, het bestaan van meerdere wet- en regelgevende autoriteiten met niet-overeenstemmende belangen en het gebrek aan inzicht in de exacte hiaten en inconsistenties in bestaande wettelijke kaders die

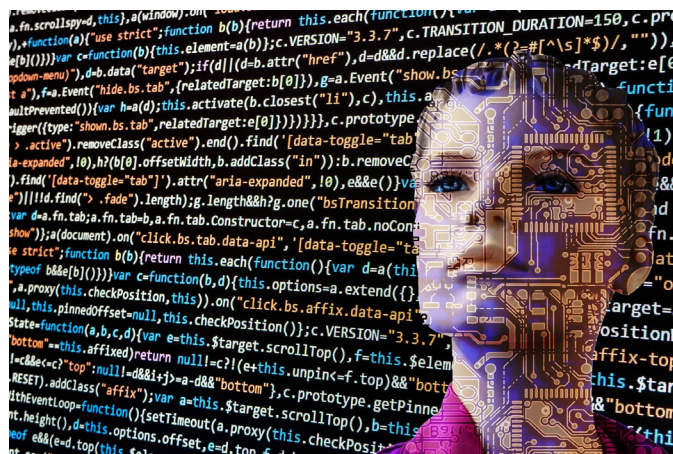
van toepassing zijn op de betreffende technologieën, lijken noch de wet- en regelgever, noch de technologie-ontwikkelaars te begrijpen welke vervolgstappen genomen dienen te worden. Dit, terwijl de rechten van de gebruikers van de betreffende technologieën in ieder geval in het geding zijn. Vanuit het perspectief van de fundamentele en veelal constitutionele rechten en beginselen met betrekking tot de bescherming van leven, veiligheid, privacy, waardigheid en autonomie, is het daarom dan ook van cruciaal belang om in het kader hiervan meer helderheid te scheppen.

De toekomst is hybride

Binnen ons traditionele rechtssysteem vormen zogeheten ‘top-down’ benaderingen veelal de basis voor de juridische en ethische regulering van onze samenleving.⁹ Deze benadering veronderstelt dat een wettelijk kader in een concreet geval, bijvoorbeeld in het geval van een nieuwe robottechnologie, direct kan worden toegepast. Door ontwikkelaars op deze wijze naar een wettelijk kader te leiden, wordt de rechtszekerheid gewaarborgd en kunnen zij de gegeven juridische voorschriften in theorie eenvoudig naleven. In de praktijk is dit echter veel genuanceerder. Daar technologische ontwikkelingen in rap tempo vorderen, garandeert deze benadering namelijk niet dat het bestaande wettelijke kader zelf voldoende toereikend en up-to-date is met deze nieuwe technologische ontwikkelingen.

In de literatuur is dit probleem al eerder aangehaald. Zo is daarin al de noodzaak voor een zogeheten ‘issue manager’ benadrukt en is er inmiddels ook al een voorstel gedaan om zogeheten ‘Governance Coordinating Committees’ (GCC)¹⁰ in het leven te roepen; beide met het doel om de ontwikkeling van opkomende technologieën in de gaten te houden. Bovendien ging ook het Europees Parlement hierin mee toen het in 2017 voorstelde een Europees Agentschap voor robotica en AI op te richten.¹¹ Wat tot voor kort echter ontbrak en wat in de literatuur lang over het hoofd is gezien, was een communicatieproces tussen alle relevante partijen, waarbij naast regelgevers juist ook technologie-ontwikkelaars een actieve rol vervullen in de regulering van de door hen ontwikkelde technologieën en dat gebruikt zou kunnen worden om bestaande en nieuwe juridische en normatieve kaders nader in te vullen en vorm te geven.

In de literatuur werd de afwezigheid hiervan in 2018 benadrukt en werd een voorstel gedaan voor de introductie van een zogeheten ‘hybride iteratief reguleringsproces’¹²

voor robottechnologie, een mechanisme dat technologische ontwikkeling en regulering daadwerkelijk op elkaar zou afstemmen (middels een zogeheten ‘technology impact assessment’, ‘shared data repository’ en ‘regulatory impact assessment’) en zou dienen als de *modus operandi* voor de voornoemde managers en agentschappen.¹³

Middels het LIAISON-onderzoeksproject aan het eLaw Center for Law and Digital Technologies aan de Universiteit Leiden wordt getoetst wat de effectiviteit en toegevoegde waarde van een dergelijk model is.¹⁴ Hiertoe focust het onderzoeksproject op bestaande normen, opgesteld door standaardisatieorganisaties, op het gebied van zorgrobots, rehabilitatie-robots en landbouw-robots en wordt er zorg voor gedragen dat alle relevante partijen (ontwikkelaars, wet- en regelgevers en gebruikers) hier actief bij betrokken zijn. Uitgaande van het ideaal dat regulering onder meer proactiever en dynamischer moet zijn, vormt het LIAISON-model een aanvulling op het in de praktijk toegepaste ‘top-down’ model, door daarbovenop een ‘bottom-up’ model te introduceren. Door niet enkel regelgevers, maar juist ook technologie-ontwikkelaars te betrekken, kan meer duidelijkheid geschept worden over welke regulerende maatregelen genomen dienen te worden in het kader van de continue technologische vooruitgang van onze samenleving.

Vooruitblik

Ervan uitgaande dat de cyclus van regulering pas echt rond is wanneer deze weer opnieuw kan starten ten gevolge van nieuwe uitdagingen, lijkt de introductie van een zogeheten ‘dynamisch iteratief reguleringsproces’ in de praktijk een noodzakelijkheid.¹⁵ Een dergelijk model streeft ernaar een communicatieproces tussen wet- en regelgevers en technologie-ontwikkelaars tot

stand te brengen, waarbij de deur open wordt gehouden voor toekomstige ontwikkelingen en de ten gevolge daarvan benodigde wijzigingen in regulering.¹⁶ Dit is met name relevant gezien het innovatieve karakter van opkomende technologieën en de daaraan gekoppelde onduidelijkheden in het kader van het toepasselijke juridische en normatieve kader. Hoewel passende regels en relevante rechterlijke uitspraken op dit gebied momenteel nog ontbreken, zal dat ontwikkelaars er echter niet van weerhouden nieuwe technologieën en andere toepassingen van al bestaande technologieën te ontwikkelen en op de markt te brengen.

“Hoewel passende regels en relevante rechterlijke uitspraken op dit gebied momenteel nog ontbreken, zal dat ontwikkelaars er echter niet van weerhouden nieuwe technologieën en andere toepassingen van al bestaande technologieën te ontwikkelen en op de markt te brengen.”

In het kader hiervan lijkt het bekende motto “to try first and ask for forgiveness later” een erg verleidelijke optie; zeker wanneer een nieuw ontwikkelde technologie veelbelovend lijkt te zijn, maar het bestaande juridische en normatieve kader – of het ontbreken daarvan – naar alle waarschijnlijkheid de introductie daarvan zal bemoeilijken. Het is juist om deze reden van belang ontwikkelaars die hiertoe in een gegeven situatie naar alle waarschijnlijk geneigd zullen zijn institutionele handvatten toe te reiken en ruimte te bieden om hun perspectief mee te laten wegen bij de regulering van deze nieuwe technologieën. Alleen tijd zal leren of een dergelijk model in de praktijk, met het oog op de toekomst, ook daadwerkelijk een passende aanpak voor robot en AI regulering zal bieden, hoewel het nou juist voldoende tijd is wat ons hier lijkt te ontbreken.●

1. Ph. Boucher e.a., *Disruption by technology. Impacts on politics, economics and society* (PE 652.079 van de EPRS), september 2020.
2. E. Fosch-Villaronga & M.A. Heldeweg, “‘Regulation, I presume?’ said the robot – Towards an iterative regulatory process for robot governance”, *Comp. L. & Sec. Rev.* (34) 2018, afl. 6, p. 1258-1277.
3. ‘Definition of horror vacui’, Merriam-Webster z.d., opgeroepen 19 februari 2021.
4. Europese Commissie (DG JUST), *Opinion of the sub-group on artificial intelligence (AI), connected products and other new challenges in product safety to the consumer safety network*, Europese Commissie december 2020, ec.europa.eu.

5. Resolutie van het Europees Parlement van 12 februari 2019 inzake een alomvattend Europees industriebeleid inzake artificiële intelligentie en robotica (2018/2088(INI)).
- 6 A. Jobin, M. Ienca & E. Vayena, ‘The global landscape of AI ethics guidelines’, *Nat. Mach. Intel.* (1) 2019, p. 389-399.
7. E. Fosch-Villaronga, ‘Robots, standards and the law: Rivalries between private standards and public policymaking for robot governance’, *Comp. L. & Sec. Rev.* (35) 2019, afl. 2, p. 129-144.
8. M. Spiliopoulou-Kaparia, ‘The evaluation of Directive 85/374/EEC on liability for defective products and Directive 2006/42/EC on machinery’, Europese Commissie 1 februari 2017, ec.europa.eu.
9. C. Leroux & R. Labruto, ‘A green paper on legal issues in robotics’, Researchgate december 2012.
10. G.E. Marchant & W. Wallach, ‘Coordinating technology governance’, *Issues in Science and Technology* (31) 2015, afl. 4, p. 43.
11. Resolutie van het Europees Parlement van 16 februari 2017 met aanbevelingen aan de Commissie over civielrechtelijke regels inzake robotica (2015/2103(INL)).
12. E. Fosch-Villaronga & M.A. Heldeweg, “‘Meet Me Halfway,’ Said the Robot to the Regulation: Linking Ex-Ante Technology Impact Assessments to Legislative Ex-Post Evaluations via Shared Data Repositories for Robot Governance”, in: J. Pons (red.), *Inclusive Robotics for a Better Society: Selected Papers from INBOTS Conference 2018, 16-18 October, 2018, Pisa, Italy, Cham (CH): Springer 2019*, p. 113-119.
13. Fosch-Villaronga & Heldeweg 2018.
14. Zie <https://www.universiteitleiden.nl/en/research/research-projects/law/liaison>.
15. Fosch-Villaronga & Heldeweg 2018.
16. Fosch-Villaronga & Heldeweg 2018.

Vrouwenrechten zijn mensenrechten

Anne Sophie Pijnacker
Redacteur

Elk jaar op 8 maart is het Internationale Vrouwendag. Vorig jaar ging ik, vlak voor het begin van de eerste lockdown, naar een evenement in Den Haag met als thema 'How do female judges stand up for equality?'. Er waren drie vrouwelijke rechters uit het Midden Oosten te gast. De vrouwen kwamen uit Egypte, Irak en Jordanië. Ze spraken alle drie over hun ervaringen als rechter en hoe lastig het is voor vrouwen om in die landen rechter te worden. Ingewikkelde wettelijke constructies maken het voor vrouwen in deze landen moeilijk om het ambt van rechter te kunnen bekleden. Als ze dan eenmaal rechter zijn, worden ze vaak niet serieus genomen. In eerste instantie kon ik me hier moeilijk iets bij voorstellen: in Nederland kan toch iedereen met de juiste diploma's rechter worden, dacht ik. Ik dacht dat de verhouding tussen mannen en vrouwen in de Hoge Raad dan ook wel ongeveer gelijk zou zijn. Ik dacht hier duidelijk verkeerd over. Van de 35 raadsheren die de Hoge Raad kent, zijn er slechts 15 vrouw.¹ Tevens heeft de Hoge Raad nog nooit een vrouwelijke president gekend, totdat in november 2020 Dineke de Groot voor deze functie werd benoemd. De Groot is hiermee een voorbeeldfunctie voor alle vrouwen in de rechterlijke macht.

Vrouwenrechten gaan echter niet alleen over het recht op het uitoefenen van ambtelijke functies en ondervertegenwoordiging is zeker niet het enige probleem. Het gaat namelijk ook om het recht op lichamelijke onschendbaarheid en autonomie, recht op participatie, recht op onderwijs, recht op gelijke beloning en ga zo maar door. De onderliggende oorzaken van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen zijn lastig te achterhalen. Het hangt vaak samen met culturele aspecten, stereotypen en normen en waarden binnen een maatschappij.

In 1979 is er een verdrag aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties dat de ongelijkheid en discriminatie tegen zou moeten gaan, de *Convention on the Elimination of all Discrimination Against Women* (hierna: CEDAW). Het verdrag is geratificeerd door 189 landen en wordt gemonitord door een speciaal CEDAW-comité waar staten elke vier jaar aan moeten rapporteren. Wat CEDAW bijzonder maakt, is het feit dat het het enige verdrag is dat zich speciaal richt op discriminatie tegen vrouwen.² Andere verdragen zoals het IVBPR3 richten zich alleen op discriminatie op basis van geslacht en hebben het dus over een breder begrip. Naast een algemeen verbod op discriminatie staan in CEDAW een aantal specifieke rechten voor vrouwen op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg, werkgelegenheid en familie. Het verdrag legt positieve verplichtingen op aan staten om de rechten die in het verdrag neergelegd zijn te garanderen.

CEDAW heeft veel invloed gehad binnen het mensenrechtensysteem van de VN en is een inspiratie geweest voor veel NGO's, maatschappelijke organisaties en politici om vrouwenrechten te promoten. Veel landen hebben op basis van CEDAW wettelijke hervormingen doorgevoerd die vrouwen meer rechten geven. Zo heeft Turkije een wet gewijzigd die ervoor zorgt dat de huwbare leeftijd verhoogd wordt naar 17 jaar, vrouwen hun meisjesnaam kunnen behouden en een baan kunnen hebben en hun eigen loon kunnen houden zonder toestemming van hun man. Bovendien hebben Duitsland, Polen, Spanje, Portugal en het Verenigd Koninkrijk en veel andere landen hebben hun wetgeving rondom zwangerschapsverlof en kinderopvang gewijzigd.⁴

CEDAW is in het bijzonder succesvol geweest op het gebied van geweld tegen vrouwen. Tot de jaren 90 werd dit namelijk niet gezien als een mensenrechtengkwestie. Geweld tegen vrouwen zou zich in de privésfeer afspelen en het zou daarom niet de verantwoordelijkheid zijn van

Mr. dr. G. (Dineke) de Groot. Bron: raadvanstate.nl

staten om daar iets tegen te doen. Het ontwikkelen van het principe van staatsverantwoordelijkheid binnen het internationaal publiekrecht zorgde er, in combinatie met CEDAW, voor dat staten verantwoordelijk konden worden gehouden voor het schenden van mensenrechten en dus ook van vrouwenrechten. Een belangrijke zaak hierbij is *Velásquez Rodríguez v. Honduras* van het Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens,⁵ waar het *due diligence*-principe werd geïntroduceerd. Dit principe houdt in dat een staat aansprakelijk kan worden gesteld voor schendingen van mensenrechten door niet-statelijke actoren, indien deze staat niet de nodige maatregelen neemt om ervoor te zorgen dat dergelijke schendingen naar behoren worden onderzocht en vervolgd.⁶

Er zijn echter ook keerzijden aan de medaille. Hoewel CEDAW een belangrijke rol heeft gespeeld bij het erkennen van geweld tegen vrouwen als mensenrechtengkwestie, bevat CEDAW geen expliciete bepaling hierover. Ook bevat CEDAW geen bepaling over het recht op leven of het verbod op foltering.

De grootste uitdaging van de CEDAW en van vrouwenrechten in het algemeen ligt wellicht ergens anders. Het al dan niet implementeren van vrouwenrechten hangt namelijk vaak samen met culturele en religieuze normen en waarden die gelden binnen een bepaald land. In hoeverre kunnen cultuur en religie dan dienen als een soort excuus om vrouwenrechten niet te implementeren binnen de nationale rechtsorde? In geval van een botsing

tussen culturele praktijken of religieuze normen en het recht op gendergelijkheid prevaleert dat laatste recht. Wat betreft de botsing met culturele praktijken blijkt dit uit artikel 2(f) en 5(a) van de CEDAW.⁷ De bepalingen leggen staten de verplichting op om hun ‘sociale en culturele gedragspatronen’ en ‘gewoonte’ aan te passen die de bevordering van gendergelijkheid in het gedrang brengen. Het IVBPR heeft het over de botsing met religieuze normen.⁸ Uit artikel 18 lid 3 van het IVBPR blijkt dat vrijheid van religie kan worden beperkt ter bescherming van andere fundamentele rechten, in dit geval dus vrouwenrechten. Er kan dus gesproken worden van een zekere hiërarchie van bepalingen, waarbij vrouwenrechten voorgaan op culturele en religieuze normen en waarden. Dit is voor landen waar vrouwenrechten in het geding zijn, een reden om reserveringen te maken bij de CEDAW. De staten achten zich dan niet gebonden aan bepalingen van het verdrag die hen zouden verplichten om nationale grondwetten te veranderen.⁹ Dit zijn vaak staten waarvan het wettelijke systeem gebaseerd is op het islamitische sharia-recht. Het gaat dan vaak om familierechtelijke kwesties zoals gelijkheid binnen het huwelijk,¹⁰ maar ook om kwesties als handelingsbekwaamheid van vrouwen¹¹ en het recht van vrouwen om deel te nemen in het politieke en publieke leven van staten.¹² Door de praktijk van het maken van reserveringen en controverses rondom de bepalingen kan getwijfeld worden aan de werkzaamheid en efficiëntie van CEDAW. CEDAW is in dat opzicht dus niet erg succesvol geweest in het aanpassen en elimineren van discriminerende wetten tegen vrouwen, terwijl dit wel het belangrijkste doel is van het verdrag.

iedereen spreekt. Een taal die vrouwen gelijke kansen biedt in zowel de publieke als private sfeer. Er is nog een lange weg te gaan, ook in Nederland. In de tussentijd is het van belang om de belangrijkste boodschap van CEDAW in het oog te houden. Vrouwenrechten zijn mensenrechten.●

1. <https://www.hogeraad.nl/over-ons/kamers-hoge-raad/>

2. Art. 1 CEDAW.

3. Art. 2 IVBPR.

4. *Global success: CEDAW Women's Rights Treaty*, now.org.

5. *Velásquez Rodríguez v. Honduras (IACtHR) (1988)*.

6. I. Bantekas & L. Oette, *International Human Rights Law and Practise*, Cambridge: Cambridge University Press 2016, p. 505.

7. F. Raday, 'Gender and democratic citizenship: the impact of CEDAW', *Int'l. J. Con. L.* (10) 2012, afl. 2, p. 520.

8. Raday 2012, p. 520.

9. Bantekas & Oette, p. 497.

10. Art. 16 CEDAW.

11. Art. 15 CEDAW.

12. Art. 7 CEDAW.

“Al met al denk ik dat het hebben van een verdrag als CEDAW essentieel is om vrouwenrechten te garanderen. Het verdrag vormt een stem van vrouwen die eeuwen lang niet gehoord is.”

Al met al denk ik dat het hebben van een verdrag als CEDAW essentieel is om vrouwenrechten te garanderen. Het verdrag vormt een stem van vrouwen die eeuwen lang niet gehoord is. De afgelopen decennia is er veel vooruitgang geboekt op het gebied van gendergelijkheid. Zonder deze vooruitgang was ik niet in staat geweest om als vrouwelijke rechtenstudent dit artikel te schrijven. Verdragen en wetten zijn op zichzelf niet genoeg om het gat tussen de juridische en maatschappelijke werkelijkheid te dichten. Uiteindelijk komt het aan op het vertalen van de stem van CEDAW in een taal die

Tussen Kunst en Recht

Beheerst de hedendaagse jurist de kunst van het vermogen tot denken?

In de nieuwe rubriek 'Tussen Kunst & Recht' komen kunst en recht samen doordat kunstwerken worden geanalyseerd vanuit een rechtelijk perspectief. Zo worden speels grote thema's aan het licht gebracht die voor de jurist relevant zijn.

'Mensen zijn in het algemeen ook maar vaten van nutteloze weetjes die ze met zich meezuilen. Maar ook zijn zij wezens van mooie dingen: godsbegrippen, muzieknoten, schilderijen.' Op geen betere wijze kan deze rubriek worden ingeleid door de schitterende en zorgvuldig uitgekozen woorden zijn afkomstig van de eerste Dichter des Vaderlands, Gerrit Komrij. Met deze passage stelt Gerrit Komrij ook een gevoelig onderwerp aan de kaak. De vraag die hier namelijk reist, is wat nu daadwerkelijk 'wezenlijk' is voor een mens en wat niet. Een vraag die voor de een slechts een eenduidig antwoord kent en voor de ander juist vele. Het is echter ook een vraag die, jammer genoeg, voor velen onbeantwoord blijft gedurende hun leven. Om de dramatiek te verhogen en de lezer op scherp te stellen, durf ik te zeggen dat het onvermogen deze vraag te beantwoorden ook menig rechtenstudent niet vreemd is.

Karel Wijdeveld
Redacteur

Het onvermogen om deze vraag te beantwoorden, betekent mijns inziens het onvermogen om je daadwerkelijk bloot te geven aan de realiteit om zo de realiteit en je eigen positie in deze te ontdekken. Met het laatste zinsdeel bedoel ik niet de praktijk die bij de zojuist genoemde rechtenstudent ook niet vreemd is en zich voornamelijk voordoet in een ‘tussenjaar’. Hoewel dit uiteraard een manier *kán* zijn – tot op heden heb ik mij hier niet aan gewaagd (te weten: reizen tijdens een tussenjaar), waardoor ik in de ogen van anderen wellicht in *díe* zin een wezen van onvermogen ben – bedoel ik toch iets anders. Kort gezegd bedoel ik het zelf durven en kunnen nadenken.

Zelf durven en kunnen nadenken is een verdwijnende kunst, maar uiteindelijk zal deze nooit verloren gaan. Tenminste, zo hopen we. Dat ik het een kunst noem, geeft maar aan dat deze manier van handelen niet vanzelfsprekend is voor de mens in het algemeen, maar ook zeker niet voor de rechtenstudent. Dit, terwijl het vermogen om (zelf) na te denken van essentieel belang lijkt te zijn, wanneer het aankomt op de juridische wereld. Recht scheppen en rechtspreken; het zijn geen gewetenloze ondernemingen. Althans, die horen niet gewetenloos te zijn.

“Zelf durven en kunnen nadenken is een verdwijnende kunst, maar uiteindelijk zal deze nooit verloren gaan. Tenminste, zo hopen we.”

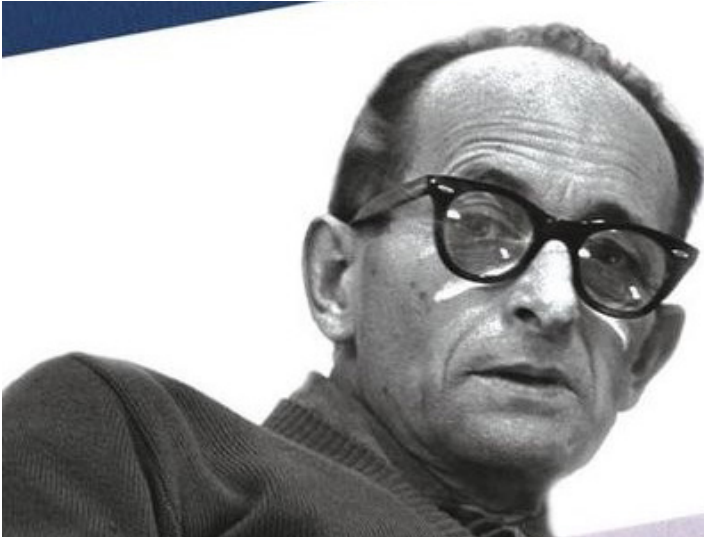
Waar het recht en deze ‘kunst’ elkaar vaak genoeg kruisen, is in de kunst an sich. Denk aan een opera, een toneelstuk of een gedicht. Bovendien komt het (on)vermogen van het denken voor in boeken en films. In dit stuk zullen beide van deze kunstvormen de revue passeren. Wat betreft de categorie cinema, zullen we *Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb* door Stanley Kubrick en het Oscarwinnende, Duitstalige *Das Leben der Anderen* onder de loep nemen. Deze films zullen begeleid worden door de lessen die Hannah Arendt ons heeft geleerd in haar boek *Eichmann in Jeruzalem*: De banaliteit van het kwaad.

Op het hoogtepunt van de Koude Oorlog, wist filmlegende Stanley Kubrick het mondiale publiek te verrassen met de zwarte komedie *Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb*. Zelfs bijna zestig jaar na dato blijft deze film een uniek staaltje cinematografie. De draak wordt gestoken met de wapenwedloop en de

vrees die de wereld toentertijd in haar greep hield: het mogelijke einde der tijden door een nucleaire oorlog. Los van de buitengewoon droge conversaties in tijden van crises, valt voor de aandachtige aanschouwer iets anders op bij het kijken van dit meesterwerk. Daar waar de uitgemolken en overdreven typetjes de aandacht grotendeels op zich vestigen en de kant van de ‘komedie’ vormgeven, blijft een groot stuk ongemak over dat de film een ‘duister’ karakter geeft. Wat deze film namelijk een *zwarte* komedie maakt, is het onvermogen tot denken.

De reeds benoemde, markante figuren zijn uiteraard een genot om naar te kijken. Verontrustende is echter hun mateloze eigenbelang, waardoor zij geen wezenlijke problemen voor ogen zien, zolang zij er zelf niet onderdeel van zijn. De situatie in de film is hoogst urgent: de wereld staat aan de rand van haar ondergang, doordat ‘per ongeluk’ de Sovjet-Unie zal worden platgebombardeerd. Deze situatie laat echter de oppervlakkigheid, en het daarmee gepaard gaande gebrek aan diepgang, bij de hoofdrolspelers onverlet. Zowel de Amerikaanse president Muffley, als de Britse officier Mandrake, als de Duitse wetenschapper ‘Dr. Strangelove’ – rollen die overigens allemaal door dezelfde acteur (Peter Sellers) werden vervuld – spreken in clichés en gaan nimmer de innerlijke dialoog met zichzelf aan. Het onvermogen om te kunnen denken leidt tot het verlies van de morele realiteit en uiteindelijk tot de ondergang van de hele wereld. Het gebrek aan morele realiteit is bij uitstek te zien en te horen aan het einde van de film, wanneer ‘Dr. Strangelove’ met een idee komt. Dit idee behelst het geval dat een select groepje – waartoe hijzelf uiteraard behoort – de nucleaire ramp kan overleven. Het vormen van die groep laat de Duitse wetenschapper aan de computer over, daar deze zonder moeilijkheden uit kan zoeken wie tot de groep van de slimsten en belangrijkste behoort. Dat de andere groep, bestaande uit honderden miljoenen mensen, hier niet voor in aanmerking komt en zal sterven, laat hem verder koud.

Deze eigenaardige en van de realiteit ontheven karaktereigenschappen zien we terug in het schitterende, doch controversiële boek *Eichmann in Jeruzalem: de banaliteit van het kwaad*. Uit de ondertitel van dit boek blijkt reeds enigszins de toch onverwachte conclusie van de analyse van de persoon Adolf Eichmann. Otto Adolf Eichmann, die in eerste instantie de strop wist te ontvluchten na de Tweede Wereldoorlog, werd en wordt veelal gezien als een van de bedenkers van de Endlösung en daarmee onderdeel van de kwaadaardige denktank van de desastreuze Nazi-machine. Zonder dat laatste te

Adolf Eichmann, wiens karakterstudie centraal stond in Hannah Arendt's boek *Eichmann in Jeruzalem: de banaliteit van het kwaad*.

ontkennen of er veel aan af te doen, dient een kleine, maar belangrijke opmerking te worden gemaakt. Wat in het bijzonder tijdens het Eichmann-proces opviel, was niet zozeer zijn bewuste antisemitisme, maar zijn onbewuste antisemitisme door zijn onvermogen tot denken.

Het (on)vermogen om te denken had niets te maken met het vermogen om strategieën te bepalen, instrumentele berekeningen uit te voeren of 'af te rekenen met de gevolgen'. Het denken heeft veeleer te maken met het ontwaken van de innerlijke dialoog en daarmee alle aanvaarde dogma's – die heersten tijdens het Naziregime – opnieuw te onderzoeken, te ontdekken en af te straffen. De afwezigheid van denken, en daarmee ook de afwezigheid van oordeel, zorgde bij Eichmann voor een totaal gebrek aan contact met de morele realiteit van zijn daden. Derhalve schuilde de 'banaliteit' van zijn kwaad niet in de enorme omvang van de gevolgen van zijn daden, maar eerder in de ondoorzichtigheid van deze.

"De gewoonte om alles te onderzoeken en er (diepzinnig) over na te denken, is een gewoonte die Eichmann duidelijk vreemd was."

Deze enge vorm van ondoorzichtigheid komt goed tot uitdrukking wanneer in het zevende hoofdstuk van het boek van Hannah Arendt de Wannseeconferentie wordt beschreven. "Ein gemütliches Zusammensein", bijzonder nuttig voor het verstevigen van persoonlijke contacten, waren de omschrijvingen van de dodelijke bijeenkomst. En waar Eichmann eerst nog zijn bedenkingen had bij 'zo'n gewelddadige oplossing',

waren deze bedenkingen snel in de vergetelheid geraakt, nadat hij met zijn superieuren – waar hij zo tegenop keek – had vergaderd, geluncht en geborreld. Hij voelde zich plotseling 'volslagen schuldeloos'.

De gewoonte om alles te onderzoeken en er (diepzinnig) over na te denken, is een gewoonte die Eichmann duidelijk vreemd was. Ook de figuren in *Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb* missen deze 'kunst van het denken' en missen daarmee ook elk contact met de morele realiteit. Continu zijn zij bezig met wat voor hen wellicht directe, nadelige gevolgen heeft, in plaats van dat ze zich bekommeren over de kern en 'wezenlijke' kant van de zaak. Zij stellen zichzelf niet de vraag waar zij nu precies mee bezig zijn; zij zijn geen onderzoekers.

Dit veelgenoemde onvermogen tot denken, is ook te zien in de Duitstalige, Oscarwinnende *Das Leben der Anderen*. Hoewel deze film ons vanuit een minder ver verleden ontmoet, speelt ook deze film zich af tijdens de Koude Oorlog; in Oost-Berlijn wel te verstaan. Ulrich Mühe vervulde op magistrale wijze de rol van Stasi-kapitein Gerd Wiesler. Deze rol krijgt nog meer glans, wanneer men bedenkt dat Mühe van origine tevens een Oost-Duitser en militair was aan de Berlijnse muur én in het jaar dat de Berlijnse muur viel (1989) een van de organisatoren was van de grote demonstraties in en tegen de DDR. De rol was derhalve op zijn lijf geschreven.

Zoals gesteld, speelde Mühe in deze voorstelling de fictieve personage Gerd Wiesler, die in dienst is van de Stasi. In de meer dan twee uur durende film, wordt de kijker meegenomen in het grauwe, inhoudsloze en

voornamelijk het van de moraliteit onttrokken leven van Wiesler.

Zonder tegenstribbelen is Wiesler deel uit gaan maken van een operatie om een vermeend tegenhanger van de DDR, Georg Dreyman (gespeeld door Sebastian Koch), af te luisteren. Hiervoor moet hij twaalf uur lang per dag vanaf een geheime positie, de zolder van het gebouw waar Dreyman woont, luisteren naar alles wat er wordt gezegd, besproken en gespeeld. De rest van de tijd spendeert Wiesler in zijn eenzame appartement. De realiteit ontgaat Wiesler gedurende lange tijd volledig; het af luisteren en daarmee het verraden van een medeburger, die niet zinspeelt op criminele activiteiten, maar het simpelweg het niet eens is met de onderdrukkende autoriteiten, ziet hij als zijn taak. Deze taak is hem geschonken door DDR, de almachtige staat die altijd gelijk heeft... Of toch niet?

Waar Wiesler een groot deel van zijn leven zich heeft gedragen zoals een goed burger van de DDR betaamt, namelijk het willoos aanvaarden van het gelijk van de staat, komt hij op een zeker punt tot een ommekeer. Doordat hij met het af luisterprogramma 'deelneemt' aan het leven van Dreyman, wordt hij geconfronteerd met het menselijke van een individu, inclusief de 'vrije' gedachten die tegen de algemeen aanvaarde dogma's ingaan. Deze confrontatie zorgt ervoor dat hij, onverwachts, wordt meegezogen in een zee van diep persoonlijke eigenschappen, conversaties en bezigheden. Bij Wiesler, die zich altijd aan de oppervlakte had bevonden, wordt op deze wijze de innerlijke dialoog aangewakkerd. Ook bevindt hij zich plotseling in een wereld vol met vragen en morele waarden. Daar waar het 'Dr. Strangelove' en Eichmann niet was gelukt om tot inkeer te komen, was dit wel het geval bij de hoofdpersoon in *Das Leben der Anderen*.

“Het dient een (morele) les te zijn voor de rechtenstudent, nimmer gewetenloos te werk te gaan. Nu niet en ook niet later.”

Uiteraard zijn de gevolgen van het onvermogen tot denken in de zojuist besproken films klein, om de simpele reden dat deze verhalen niet (direct) zijn gebaseerd op een waargebeurd verhaal. Dit mag echter geen reden zijn om niet met jezelf de dialoog aan te gaan, daar iedereen weet, en zoals eerder in dit stuk besproken, dat gewetenloosheid kan leiden tot de meest verschrikkelijke daden. Tevens blijkt dat achter 'groepsdenken' en de

angst om daarvan af te wijken een zeker gevaar schuilt. De buitengewoon nare gevolgen van dit 'kuddegedrag' hebben we helaas recentelijk nog mogen aanschouwen. In steden als 's-Hertogenbosch, Rotterdam en Eindhoven leden gebouwen en mensen onder het onvermogen tot denken van de massa. Het dient dan ook een (morele) les te zijn voor de rechtenstudent, nimmer gewetenloos te werk te gaan. Nu niet en ook niet later. Niet alleen een van de morele realiteit vervreemde Eichmann zat namelijk aan tafel in Villa Marlies, te Wannsee, maar ook Franz Schlegelberger, Roland Freisler, Wilhelm Stuckart, Gerhard Klopfer, Friedrich Wilhelm Kritzinger, Erich Neumann, Josef Bühler, Rudolf Lange en Karl Eberhard Schöngarth. Ook zij waren gewetenloos en, bovenal, jurist. Wees je als jurist er derhalve van bewust, dat recht scheppen en rechtspreken bezigheden zijn met een behoorlijke verantwoordelijkheid en dat die verantwoordelijkheid te allen tijde genomen en op juiste wijze onderbouwd dient te worden. Immers; de geschiedenis herhaalt zich nooit, maar rijmt altijd een keer.●

Het compliment van een ‘conservatief bolwerk’

Waarom Paul Cliteur en Andreas Kinneging een zegen zijn voor de Leidse universiteit

Recent las ik in NRC een stuk betreffende de colleges van hoogleraar rechtsfilosofie Andreas Kinneging.¹ Verhalen die niet per se een sterke onderbouwing hebben, maar wel een heel sterke lading. Dit stuk volgt een hele periode van scepsis jegens de afdeling Encyclopedie en Filosofie van het Recht. Sinds er een onderzoekscommissie naar antisemitisme is ingesteld, gaan er de wildste verhalen rond over deze afdeling. Paul Cliteur zou het hebben over schedelmeten in zijn colleges en zijn eigen opvattingen als feiten onderwijzen, oftewel ‘Cliteur-kunde.’² Hier zijn een aantal zaken over op te merken.

Savyon van Beek
Gastredacteur

Allereerst lijkt het of politieke betrokkenheid van hoogleraren ineens een ‘issue’ is. Als een bij de Partij van de Arbeid betrokken hoogleraar acceptabel is, dan moet een hoogleraar met banden met Forum voor Democratie toch ook acceptabel zijn? Zeker wanneer het motto van de desbetreffende universiteit ‘Praesidium Libertatis’ is, zou je verwachten dat er tolerantie is voor een breed scala aan opvattingen.

Bepaalde opvattingen horen uiteraard niet thuis op de academie, laat dat voorop staan. Het is daarom goed dat er bij een vermoeden van antisemitisme gehandhaafd wordt. Dat wil echter nog niet zeggen dat er in het recente onderzoek sprake was van een ‘redelijk vermoeden van schuld’, hetgeen tamelijk teleurstellend is voor een rechtenfaculteit. Het vermoeden van schuld kwam voort uit een vergezocht verband met een groepschat van de jongerenpartij van Forum voor Democratie. Het gaat dus niet eens om de partij zelf. Het is stuitend hoe diep de ondergrens in dit verband ligt. Hoe ver moet je zoeken voordat je bij de afdeling Encyclopedie en Filosofie van het Recht uitkomt? Daarnaast hebben verhalen over ‘seksuele intimidatie’ en ‘schedelmeten’ een hele gevoelige lading, maar worden ze tamelijk zwak onderbouwd met niks anders dan een (anoniem) verhaal en uit context getrokken voorbeelden.³ Ze schaden de afdeling en al haar medewerkers, zonder dat ze ook maar enige vorm van feitelijk bewijs leveren. Nu zijn klachten over seksuele intimidatie uiteraard zeer ernstig. In zo’n geval moet er ook gehandhaafd worden. Het kan daarentegen evengoed zijn dat er met een redelijk onschuldig motief werd gesproken over thema’s als begeerte en het verschil tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid. Uiteindelijk bleek dit ook het geval te zijn: de seksuele intimidatie had betrekking op een bespreking van Roodkapje, waarin het verhaal een seksuele context werd toegeschreven. De kwestie is dat onderwerpen als mannelijkheid, vrouwelijkheid en begeerte onder meer door middel van het thema seks benaderd dienen te worden. Het is overigens algemeen bekend dat Kinneging dit doet, waarom zou dit niet mogen? Wat heeft Kinneging gezegd dat, gelet op het thema, niet door de beugel kan? Volgens Kinneging zelf heeft het klachtencollege hem in juli vrijgesproken en zijn er geen disciplinaire maatregelen genomen.⁴ De klacht over seksuele intimidatie werd niet overgenomen.⁵ Hij vermeldt ook dat hij verbeterpunten heeft. Zijn stijl zal niet bij iedereen in de smaak vallen. Dat is echter geen schande. Helaas zijn verhalen over seksuele intimidatie gewoonweg op straat gegooid en is de schade permanent, hoewel de wezenlijkheid slechts tijdelijk is

geweest. Kinneging is schuldig, zelfs nadat het tegendeel is bewezen. Het gaat derhalve niet om het weergeven van feiten. Het gaat in feite allemaal om *naming and shaming*, in de woorden van de decaan van de Leidse rechtenfaculteit Joanne van der Leun.⁶ Rector magnificus Carel Stolker sloeg tevens de spijker op zijn kop: het doel lijkt wel om een markante hoogleraar, inclusief zijn feilen, ‘eens lekker van onderuit de zak te geven’.⁷

“Het instellen van een onderzoekscommissie heeft permanente imagoschade voor de hele afdeling Encyclopedie en Filosofie van het Recht opgeleverd.”

Het instellen van een onderzoekscommissie heeft op gelijke wijze permanente imagoschade voor de hele afdeling Encyclopedie en Filosofie van het Recht opgeleverd. Achteraf bleek er gelukkig niks aan de hand te zijn, maar de publieke opinie sprak al van schedelmeten. Dit wordt ondersteund door het feit dat het nieuws dat de onderzoekscommissie geen antisemitisme binnen de afdeling constateerde, zeer mager in de media is vermeld. Toen het nieuws verscheen dat er een commissie werd ingesteld, zat elke krant en heel twitter er bovenop. Ineens stond elk college en elke opvatting afkomstig van een persoon van de afdeling ter discussie. Is het überhaupt wel acceptabel dat Cliteur en Kinneging aan de hand van hun eigen opvattingen doceren?

Bij dezen wil ik een mooi verhaal delen over een les waarin ik het gevoel had dat studenten een opvatting werd opgelegd. Dit maakte ik niet mee in een college van Cliteur of Kinneging mee, maar in de werkgroep Inleiding Europees Recht. ‘Terry Berdet’, deze politicus werden wij geacht te bekritisieren in een opdracht tijdens een werkgroep. Wij moesten weergeven waarom enkele uitspraken van deze zogenaamd fictieve politicus over de Europese Unie niet zouden kloppen. Destijds merkte ik dat enkele van deze uitspraken naar het subjectieve neigden, het ging niet altijd over een objectieve onjuistheid. Studenten die het vak in 2019/2020 gevolgd hebben zullen dit moment wellicht nog herinneren.

Ik heb na de werkgroep commentaar geleverd bij mijn docent, omdat ik vreesde dat enkele eurosceptische studenten hierdoor ideologisch geïsoleerd zouden worden. Discussies over Europa moeten gevoerd kunnen worden bij een dergelijk vak, maar deze opdracht kon al gauw met de grenzen van het betamelijke overschrijden.

De docent gaf aan dat de opdracht al intern tot discussie geleid heeft.

Ergens is de humor van ‘Terry Berdet’ in te zien, maar het is markant dat hier niet enigszins dezelfde ophef over ontstaat. Men stelle zich eens voor dat Paul Cliteur op dezelfde manier les zou geven, of nog erger: die oh zo intimiderende Andreas Kinneging. Wat als je wereldbeeld ineens in twijfel getrokken zou worden door een hoogleraar?

*“Hoogleraren vormen meningen,
studenten stellen daarmee hun
eigen wereldbeeld op de proef
en ontwikkelen zich daarmee tot
intellectuelen.”*

Terry Berdet-gate is eigenlijk helemaal geen probleem. Sinds het vak Europees Recht ben ik anders (positiever) gaan denken over Europa, daar ben ik trots op. Ik stelde mij open voor andere opvattingen, deed onderzoek door in de voorgeschreven literatuur te duiken en vormde een eigen mening. Ik was vrij om deze mening te vormen ondanks dat ik wist dat de opvattingen van mijn hoogleraar mij ongefilterd werden voorgeschoteld. Ik liet mij ‘indoctrineren.’ Dat mag, dit is een universiteit. Hoogleraren vormen meningen, studenten stellen daarmee hun eigen wereldbeeld op de proef en ontwikkelen zich daarmee tot intellectuelen. De verschillende opvattingen binnen dit bolwerk van vrijheid maken dat dit de kweekvijver is van briljante geesten. Dit is precies het doel van de socratische dialogen van Kinneging. Dit is waarom Kinneging studenten met een andere mening wat ongenueanceerd benadert. Kinneging is zoals reeds aangetoond ook niet de enige. Van links tot rechts worden studenten geconfronteerd met een breed scala aan opvattingen. Soms horen zij iets wat zij liever niet willen horen. Daar kweken ze een schild voor, zoals het een burger van een vrije samenleving betaamt.

*“De verschillende opvattingen binnen
dit bolwerk van vrijheid maken dat
dit de kweekvijver is van briljante
geesten.”*

De diversiteit aan opvattingen ook iets waarin de Universiteit Leiden betrekkelijk uniek is. De afdeling Encyclopedie en Filosofie van het Recht wordt door

enkel een gesloten conservatief bolwerk genoemd.⁸ Dit is een bewering die feitelijk betrekking heeft op één hoogleraar, namelijk Andreas Kinneging. Paul Cliteur is nou niet echt bepaald ‘conservatief’ te noemen en zal de opvattingen van Kinneging over bijvoorbeeld de verlichting niet delen. Cliteur is liberaal, Kinneging is conservatief, beiden zijn rechts. De rest van de afdeling wordt verder over één kam geschoren. Deze afdeling is daarentegen toch een bijzonder fenomeen, maar wel omdat de rest van de westerse universiteiten voor een groot deel progressieve bolwerken zijn. Het is erg moeilijk om rechtse academici te treffen. Respectabele intellectuelen als de bekende psycholoog Jordan B. Peterson en de in 2020 overleden filosoof Roger Scruton hebben moeten knokken voor hun academische legitimiteit, puur vanwege hun kritiek op het progressieve narratief. Zij hebben ondervonden wat populair ‘cancel culture’ genoemd wordt. Wie denkt dat dit een strikt Angelsaksisch fenomeen is, heeft het mis. Zo is Paul Cliteur door Groningse academici van de universiteit geweerd vanwege zijn opvattingen.⁹ Toen Jordan Peterson aan de UvA wilde spreken, wakkerde dit ook sterke repulsie aan van enkele hoogleraren.¹⁰ Gelukkig is de afdeling in Leiden geen conservatief bolwerk, maar onderdeel van een ander bolwerk, een ‘bolwerk van vrijheid.’

Wellicht is het feit dat een zogenaamd conservatief bolwerk hier in Leiden bestaat in dat kader een groot compliment voor ons motto, hoe onjuist het algemene beeld van deze afdeling dan ook moge zijn. Wij staan voor academische vrijheid en knokken hier al eeuwen voor. Laten we dit zo houden. ●

1. Ph. de Witt Wijnen & J. Wester, ‘Raden wat de professor wil horen’, *NRC Handelsblad* 6 februari 2021, p. 24-25.

2. M.J.C. de Quay, ‘Vaarwel Rechtsgeleerdheid, hallo Cliteur-Kunde: waarom mijn prof niet zo moet zeuren’, *Mare* 10 december 2020.

3. De Witt Wijnen & Wester 2021; De Quay 2020.

4. A.A.M. Kinneging (@AndreasKinnegi1), Twitter 6 februari 2021.

5. C. Aalberts, ‘NRC dolblij: Even lekker Andreas Kinneging te kakken zetten’, *The Post Online* 7 februari 2021.

6. J.P. van der Leun (@JoannevdLeun), Twitter 6 februari 2021.

7. C.J.J.M. Stolker (@CarelStolker), Twitter 6 februari 2021.

8. De Witt Wijnen & Wester 2021.

9. J. Gloerich, ‘Cliteur te controversieel? Universiteit Groningen, doe normaal’, *Elsevier Weekblad* 27 maart 2019.

10. Jorien van der Keijl, ‘Medewerkers UvA bezorgd over komst Jordan Peterson’, *Het Parool* 26 oktober 2018.

A man with short brown hair, wearing a dark brown suit, white shirt, and a red tie with white polka dots, is sitting at a table and playing chess. He is smiling and looking down at the chessboard. The background is a bright, out-of-focus indoor space with large windows and greenery.

“STRATEGISCH DENKEN OVER DE VOLGENDE ZET, DAT IS VOOR MIJ HET ECHTE WERK.”

Evert Wytema, Advocaat

Wie aan de slag gaat bij Lexence doet vanaf dag één mee met Het Echte Werk. Aansprekende zaken in vastgoed- en ondernemingsrecht. Om dit aan te kunnen, moet je wel over meer beschikken dan alleen juridische kennis. Het Echte Werk vraagt nu eenmaal om eigenschappen die je niet leert op een universiteit; doorzettingsvermogen en teamgeest, een gezonde dosis lef en een sterke wil om te ondernemen. En natuurlijk ook nieuwsgierigheid en de drang om te innoveren. Beschik jij over deze kwaliteiten? Kom dan langs om kennis te maken.

Kijk voor meer informatie op werkenbijlexence.com

Lexence
advocaten & notarissen

Wanneer je aan het begin van je carrière staat, wil je graag weten welk kantoor het beste bij je ambitie- en ontwikkelingsniveau past. Ieder kantoor is anders, ook Lexence. Onze advocaten en notarissen zijn specialisten, scherpe denkers die concrete adviezen geven. Bij Lexence geen dikke dossiers, maar strakke deals. Wij zoeken ondernemende juristen die klaar zijn, voor het echte werk. Ben jij er klaar voor?

GESPECIALISEERD; VASTGOED- EN ONDERNEMINGSRECHT

Lexence is een advocaten- en notarissenkantoor en biedt hoogwaardige oplossingsgerichte juridische ondersteuning, op de terreinen vastgoed- en ondernemingsrecht. Binnen deze twee specialisaties vallen onder meer transacties, notariaat, arbeidsrecht, procesrecht, projectontwikkeling, bouwrecht, huurrecht en omgevingsrecht. De ruim 160 professionals van Lexence werken in bevolgen teams geleid door betrokken partners.

VERANTWOORDELIJKHEID EN VRIJE TIJD

Direct eigen verantwoordelijkheden door startende juristen; dat vindt Lexence belangrijk. Dit betekent meewerken aan projecten zoals binnenstedelijke herinrichtingsobjecten of het oplossen van

ingewikkelde disputen tussen verhuurders en huurders. De work-life balance nemen we heel serieus. We werken hard en leveren kwaliteit, maar vrije tijd is vrije tijd. Het echte werk gaat daarom voor ons niet alleen om werken, we vinden het ook belangrijk dat onze juristen buiten kantoor het beste uit zichzelf halen en stimuleren dat dan ook volop.

CARRIÈRE

Bij Lexence zijn de carrièrepaden helder. Je kunt partner worden wanneer je de ambitie hebt en beschikt over de noodzakelijke kennis en ervaring én hebt bewezen daarnaast een goed ondernemer te zijn. De partners en medewerkers van Lexence begeleiden je en voorzien je van hun ervaring, naast de diverse opleidingen die je door de jaren heen zult gaan volgen. Zo kent Lexence een eigen opleidingsprogramma dat gericht is op vaardigheden: de Lexence Kennisladder.

ORIËNTEREN

Kijk voor meer informatie over Lexence op www.werkenbijlexence.com

of neem contact op met onze recruiter

Nynke Wolters via:

T: 020 5736 738

E: recruitment@lexence.com

WAAROM LEXENCE? EEN Q&A MET ADVOCATEN OP DE SECTIE M&A

Een Q&A met Evert Wytema (links) en Maarten van Wijlen (rechts), advocaten op de sectie M&A

OM WELKE REDEN BEN JIJ BIJ LEXENCE GAAN WERKEN?

Evert: "Ik ben tijdens mijn master Ondernemingsrecht aan de VU een stage gaan doen bij Lexence omdat ik via studiegenoten positieve verhalen hoorde over Lexence. Mijn stage was heel leerzaam maar vooral ook heel erg leuk. Doordat ik als stagiair een goed beeld heb gekregen van de collega's, het werk en het kantoor, heb ik uiteindelijk besloten te solliciteren."

Maarten: "Dit was voor mij eigenlijk tweeledig.

Allereerst was ik op zoek naar een werkomgeving waar ik een goede klik zou hebben met mijn collega's. In mijn optiek maken de mensen het werk, waardoor een klik met je collega's voor mij een pré is (je zal immers dagelijks met ze moeten samenwerken). Daarnaast was ik op zoek naar een echte inhoudelijke uitdaging waardoor ik mij zo snel en goed mogelijk zou kunnen ontwikkelen. Tijdens mijn stage merkte ik al snel dat Lexence aan beide voorwaarden voldeed. Ik kon het goed vinden met de mensen die bij Lexence werkten en het viel mij op dat Lexence veel ruimte biedt aan haar medewerkers (ook de starters) om eigen verantwoordelijkheden te nemen en zelfstandig dingen op te pakken. Dit was voor mij uiteindelijk doorslaggevend."

HOE IS DE SFEER OP DE WERKVLOER? IS ER NAAST HET WERK OOK RUIMTE VOOR INFORMELE ACTIVITEITEN?

Evert: "De sfeer op de werkvloer is mij heel goed bevallen. Uiteraard werken wij nu allemaal thuis, maar voor COVID liep

iedereen bij elkaar naar binnen voor vragen of om even koffie te halen en gezellig te kletsen. Naast het werk wordt er veel georganiseerd. Van sport tot borrels, van skireisjes tot ondernemingsrecht uitjes. Ook in deze tijd spreek ik regelmatig collega's en worden er (virtueel) activiteiten georganiseerd. Alle initiatieven worden enorm gewaardeerd en vaak doet (bijna) iedereen mee."

Maarten: "Er heerst een fijne, informele werksfeer. Normaliter, wanneer iedereen op kantoor werkt, staat ieders deur (spreekwoordelijk) open voor vragen, overleg of gewoon een gezellig praatje. Naast werk worden er ook regelmatig informele activiteiten gepland. Zo doet Lexence jaarlijks mee aan de Advolympics, sporten veel collega's samen (tennis, golf, onefit etc.), zijn er regelmatig kantoor-/teamuitjes en is er op vrijdag natuurlijk een borrel. Ook tijdens de huidige pandemie zoeken collega's elkaar regelmatig op om (op veilige afstand) bijvoorbeeld samen een koffietje te drinken of een potje te tennissen."

In gesprek met Anke Leijten (EIFFEL)

In samenwerking met J.F.V. Grotius presenteert NOVUM dit diepte-interview met Anke Leijten, jurist bij EIFFEL. EIFFEL is een kantoor voor juridische en financiële dienstverlening dat op projectbasis diensten levert. Het is geen traditioneel advocatenkantoor, maar daarom juist des te interessanter voor de breed georiënteerde rechtenstudent!

Zou je jezelf kunnen voorstellen?

Mijn naam is Anke Leijten, jurist bij EIFFEL, en ik ben 26 jaar. Ik heb HBO-rechten gestudeerd in Leiden en ben vervolgens afgereisd naar Tilburg waar ik mijn pre-master en master heb gehaald. Via LinkedIn kwam ik in contact met EIFFEL. Samen hebben we mijn mogelijkheden daar besproken en dat is goed bevallen, want ik werk inmiddels alweer een half jaar met veel plezier bij EIFFEL.

Wat wilde je als kind later worden?

Iets totaal anders: dierenarts. Tot ik er achter kwam dat mijn wiskunde niet goed genoeg was, toen viel die droom heel snel in duigen. Dan maar een andere koers varen en mijn tweede droom achterna: rechten studeren. Lachend: Ik denk dat het gebrek aan een wiskundeknobbel wel de gemene deler is tussen alle juristen.

Wat is nu je droombaan?

Als ik echt wild mag dromen zou ik ooit wel rechter willen worden. Daar moet ik wel stappen voor gaan zetten, maar het lijkt me in ieder geval tof.

Wat zijn voor jou geluksmomentjes?

Lachend: Een wijntje in de zon, het liefst in Italië. Alhoewel ik met alleen een zonnetje al heel blij ben. En dan het liefst met vrienden of familie om mij heen.

Had je eerdere werkervaring opgedaan vóór EIFFEL?

Ja, ik heb eerst stage gelopen bij Taylor Wessing, daarna nog een stage bij Slachtofferhulp en ben er vervolgens als een volwaardig juridisch medewerker aan de slag gegaan. Verder heb ik ook stage gelopen bij het Internationaal Gerechtshof. Het was heel erg leuk; een echt buitenkansje. Ik heb toen al veel verschillende kanten van de arbeidsmarkt mogen meemaken, en niet alleen de juridische kant.

Waarom koos je voor EIFFEL?

De afwisseling. Omdat je projectmatig te werk gaat, heb je de kans om in vele keukens te kijken. Na mijn studie wist ik totaal niet wat ik leuk vond – wel welke rechtsgebieden mij het meeste aantrokken, maar waar ik de ervaring wilde opdoen wist ik nog niet goed. Dan is EIFFEL een heel mooie kans om alle facetten van het recht, en allerlei verschillende organisaties, mee te maken.

Wat was je eerste project?

Mijn eerste project was bij de IND, als beslismedewerker op asielaanvragen. Ik werkte wel binnen EIFFEL zelf, dat heet dan geoutsourcet. Ik werkte voor dit project op het ‘digitale kantoor’ van EIFFEL zelf. Het was heel fijn om te starten met een groep collega’s. Je werkt projectmatig, maar zit niet alleen. Je begint dan wel met projectmatig werk, maar zit niet in je eentje.

Anke Leijten (EIFFEL).

Bij welke andere klanten heb je gewerkt?

Daarna ben ik bij het Centraal Administratiekantoor (CAK) begonnen, als bezwaarjurist over de regeling van de WMO. Kort gezegd: mensen moeten natuurlijk een eigen bijdrage betalen, op het moment dat ze een indicatie krijgen van de WMO, en daar kunnen ze bezwaar tegen aantekenen. Die behandel ik dan.

Wat typeert voor jou het EIFFEL-gevoel? En hoe is jullie cultuur? Het is natuurlijk geen typisch advocatenkantoor.

Energiek, en als ik naar mijn collega's kijk, heel extravert en heel enthousiast. En ook erg zoekend naar verbinding. Wij zitten natuurlijk allemaal verspreid over allerlei projecten, dan is het ook heel belangrijk om het echte EIFFEL-gevoel te houden door de verbinding te zoeken met je collega's. EIFFEL faciliteert hierbij laagdrempelige en leuke activiteiten zoals een online borrel. Ieder gesprek met een EIFFEL-collega eindigt met de uitnodiging om contact te zoeken. En ook een beetje sporten, dat is wel verweven met EIFFEL. Iedere week hebben we boksles via Teams. Ik heb nog nooit zo vaak op de grond in mijn woonkamer op een matje gesport! EIFFEL heeft een heel open cultuur, informeel, je zal bij ons niet snel iemand strak in pak zien. Lachend: wij zijn meer business casual; we worden ook wel 'consultants op sneakers' genoemd.

Het is een grote organisatie, kunt u iets vertellen over uw eigen team?

Ik zit in het team 'Rijksoverheid', waar we met ministeries en andere landelijke bestuursorganen werken. In de praktijk is het team waar je in zit niet leidend voor de opdrachten die je doet. Ik zit nu, bij het CAK, ook met mensen van EIFFEL die vanuit het team 'Lokale overheden' zijn binnengestroomd. Het is je eigen ambitie die leidend is voor het werk dat je doet en niet zozeer in welk team je zit. Het team is meer een soort kader, vooral om het werk een beetje kleinschalig te houden.

Hoe is de onderlinge samenwerking? Ontmoet je bij EIFFEL steeds nieuwe mensen?

Elke borrel, iedere vergadering kom ik wel weer nieuwe mensen tegen. Het is inderdaad een groot bedrijf, maar door de borrels en gezamenlijke activiteiten leer je snel je collega's kennen en voelt het kleiner dan dat het is. Je ziet je eigen team het meest, dat is wel een relatief kleine groep. In de praktijk werk je veel samen met de mensen in je project, en die zijn niet van hetzelfde EIFFEL-team.

“EIFFEL heeft een heel open cultuur, informeel, je zal bij ons niet snel iemand strak in pak zien; we worden ook wel ‘consultants op sneakers’ genoemd.”

Werk je ook samen met andere teams? Komen sommige combinaties vaker voor?

Sommige combinaties komen inderdaad wel vaker voor. 'Lokale overheden' en 'Rijksoverheid' zitten hetzelfde rechtsgebied en dat resulteert in veel samenwerken. Ook team Zorg sluit zich regelmatig aan in deze samenstelling. Wat je verder ziet is dat je met verschillende professionals te werk gaat. Ik ben een legal professional, maar we hebben ook mensen die juist van de proceskant zijn. Dus als ik op mijn opdracht denk van 'dit zou procesmatig anders kunnen', dan ga ik proberen om juist iemand van de proceskant op het project te krijgen.

In navolging op je vorige antwoord: wat is het profiel dat EIFFEL zoekt?

EIFFEL zoekt naar innovatieve denkers, mensen die buiten hun expertise dingen kunnen opmerken en willen werken aan de wereld van morgen. Dus niet met een tunnelvisie op de dagelijkse werkzaamheden. Als er

bij een klant bijvoorbeeld een bepaalde achterstand is ontstaan, dan moet iemand kunnen denken ‘goh, die achterstand, die komt natuurlijk ergens door’, en ‘waar komt die dan door?’. Dus echt out of the box en oplossingsgericht denken. Verder moet je geschikt zijn voor projectmatig werk en makkelijk contact kunnen maken, omdat je regelmatig zal wisselen van opdrachtgever. Ook moet je niet bang zijn om dingen aan te geven: enige assertiviteit is van belang.

Omschrijf dat ook je collega's in je huidige team?

Lachend: Zeker! Daar wordt wel goed op gescout kan ik je zeggen. Iedereen is super enthousiast, innovatief en denkt altijd vanuit de oplossing. We helpen elkaar graag en steken proactief een hand uit als we denken dat we iets kunnen bijdragen.

“We helpen elkaar graag en steken proactief een hand uit als we denken dat we iets kunnen bijdragen.”

Jullie hebben dus vaak een andere achtergrond.

Is er binnen jullie team ook ruimte voor kennisontwikkeling? Hoe leren jullie van elkaar?

Kennisontwikkeling is bij ons eigenlijk tweeledig. Als je net afgestudeerd bent krijg je echt ontzettend veel cursussen. Bijvoorbeeld over wat de basis is van projectmatig werk, hoe je dat voor je moet zien. Ook leren we over verschillende soorten problematiek die zich bij de cliënten afspelen en hoe deze op te lossen. Verder krijgen we leuke verbindende workshops zoals mountainbiken of yoga. Maar vooral ‘hoe denk je out of the box?’ en ‘hoe pak je dat aan bij je opdrachtgever als je denkt dat het veel beter kan?’

We zitten nu midden in de lockdown. Hoe creëren jullie een onderlinge band als je allemaal vanuit huis en bij een andere klant werkt? Wordt het kantoorgevoel behouden?

Het kantoorgevoel wordt zeker behouden, op meerder fronten. Binnen mijn team hebben we iedere week twee koffiemomenten, dat is gewoon lekker kletsen. We hebben ook iets voor de wat jongere mensen: YOUNG-EIFFEL. YOUNG-EIFFEL organiseert heel vaak uitjes. Ik kreeg bijvoorbeeld vorige week nog vanuit huis een cocktail-workshop, een andere keer was het een wijnproeverij. Ze hebben ook een keer een rally gehouden, en in Utrecht hebben ze een speurtocht uitgezet waar je dan doorheen kon crossen. Gekscherend wordt YOUNG-EIFFEL wel ‘de

studentenvereniging van EIFFEL’ genoemd, en gezien de activiteiten klopt dat ook wel. Het kantoorgevoel is er zeker wel, maar dan niet in de traditionele vorm.

Hoe ervaar jij de dynamiek van het werken in een klein team binnen een groter geheel?

Het voelt echt kleinschalig. Je hebt niet het idee dat je binnen een grote organisatie werkt. Maar als het aankomt op expertise en kennisoverdracht, dan heb je in een keer een heel bad aan kennis waar je je tegoed aan kan doen. En dat is ontzettend fijn. Ik vindt beide kanten voordelen hebben. Aan de ene kant heb je veel kennis die gedeeld wordt, maar de benaderbaarheid is ook heel hoog. Dat komt doordat je in kleinere teams ingedeeld bent en projectmatig werkt. Op een project werken vaak meerder Eiffelaars die je op dagelijkse basis spreekt.

Bij welke klant werk je nu?

Ik werk zoals gezegd bij het CAK als bezwaarjurist. CAK heeft een informele aanpak. Dus contact opnemen met de klant voordat je het formele traject van een hoorzitting en een beslissing op bezwaar ingaat. Eerst kijken of het zo al is op te lossen, en of er iets anders onder zit bij de klant, in plaats van een formeel bezwaar. Dus veel hoorzittingen en klantcontact, maar ook de formeel-juridische aspecten, zoals een beslissing, verdagen, dat soort zaken.

De dynamiek bij het CAK was wel spannend: bij de IND was ik gewend dat ik op kantoor kon zitten, dat kon toen nog. Bij het CAK kon ik niet naar kantoor, dus toen moest ik online starten. Dan start je bij een nieuwe organisatie, waar je niemand kent. Maar dat hebben ze wel goed aangepakt: veel introducties via Teams, zodat je elkaar even leert kennen. En ze hebben een buddysysteem opgezet, zodat ik een CAK-medewerker heb waar ik al mijn vragen op kan richten. Dat is wel ontzettend fijn.

Voel jij je onderdeel van het team bij de klant?

Jazeker, dat voel ik me wel. Dat komt met name door het buddysysteem. Je hebt dan een vast iemand waarmee je een band mee kunt opbouwen, ondanks dat je continu op afstand werkt. Je zit iedere dag even met het hele CAK-team bij elkaar en worden echt meegenomen in het team. Ik ontving een kerstpakket en wordt regelmatig gevraagd in mee te doen met afscheidscadeaus of mee te schrijven met verjaardagskaarten. Het zijn kleine dingen, maar het zorgt er wel voor dat ik me verbonden voel met de organisatie.

Hoe ervaren jij de dynamiek tussen teamlid zijn bij de klantorganisatie en teamlid zijn binnen EIFFEL?

Goed. In het begin was dat wel iets waarvan ik me afvroeg of dat ging lukken. Je bent natuurlijk fulltime op je opdracht, en blijft daarnaast ook een bijdrage leveren voor EIFFEL. Ik keek echt op naar het planmatig gedeelte daarvan, om ook echt productief te zijn bij de opdrachtgever en bij EIFFEL. Maar ik moet zeggen dat het eigenlijk heel soepel gaat. Ik vind het ook heel leuk, omdat EIFFEL voor mij, ik durf het bijna niet te zeggen, een soort speeltuin is met alle mogelijkheden, events en kennis die zich daar bevindt. Terwijl het CAK een bestuursorgaan is, daar ben ik wat formeler bezig. Ik eindig een dag bij EIFFEL met een boksles en start de volgende dag met een hoorzitting met de klant. Heel leuk!

“Ik eindig een dag bij EIFFEL met een boksles en start de volgende dag met een hoorzitting met de klant. Heel leuk!”

EIFFEL is zogenoemd erg energiek, enerverend en dynamisch. Hoe zit het met de gemiddelde leeftijd? Zijn er veel oudere experts, of werken er veel jonge mensen?

We zijn een heel jong bedrijf, het gros van de werknemers is rond de 20 of 30 jaar oud. Er zitten wel wat oudere experts bij in de rol van consultant. Consultants hebben meer werkervaring opgedaan, en adviseren de trainees en beginnende professionals.

Waarom raad je een rol bij EIFFEL aan voor iemand met dezelfde studie-achtergrond?

Ik zou EIFFEL aanraden door de diverse opdrachten en klanten waardoor je jezelf snel kan ontwikkelen. Ik heb een keer een opmerking gelezen dat je jezelf

niet op een sneltreinvaart een bepaald rechtsgebied of bepaalde cultuur in laat slingeren, maar juist dat je juist alle kanten van het recht moet bekijken. Dus als je nog niet zo goed weet wat je wil, dan is EIFFEL een hele mooie kans. EIFFEL is echt een organisatie die vanuit talentontwikkeling kijkt. Ze gaan echt kijken naar je talenten en die ga je dan samen met een vast contactpersoon van EIFFEL uitwerken. Het is heel tof om je zo te ontwikkelen.

Iemand kan zich dus bij EIFFEL in allerlei richtingen ontwikkelen?

Ja, als je flexibel te werk kan gaan, om kan gaan met verschillende opdrachtgevers en goed problemen kunt opsporen, dan is EIFFEL ontzettend leuk om heel veel van kanten van jezelf te ontwikkelen. Een specialisatie in een bepaald rechtsgebied is wel mooi meegenomen natuurlijk. Er werken bijvoorbeeld ook een paar bestuursrechtjuristen, en als je bij Rijksoverheid zit is het wel meegenomen als je daar kennis van hebt. Maar het is zeker geen vereiste.

Welke carrièretip zou je jezelf meegeven als je terug kon in de tijd?

Nog meer rondkijken. Ik heb wel wat dingetjes gedaan tijdens mijn studie. Maar ik zou denk ik nog meer verschillende dingen bekijken. En ook eerder beginnen met rondkijken, zodat je snel weet wat je leuk vindt, en wat niet.

Welk boek heeft je in je carrière het meest geïnspireerd?

Dat is een boek van Arthur Japin, De overgave. Het boek speelt zich af eind 1800, rondom de pioniers in de VS; de Indianen waren natuurlijk niet zo blij met de pioniers, en er gebeurden de meest gruwelijke dingen. De hoofdpersoon is een vrouw die heel haar familie is kwijtgeraakt, maar haar leven toch een positieve wending kan geven. Dat is dan ook wat ik meeneem: hou een beetje hoop. Hoe somber het soms ook kan zijn, of hoe moeilijk het ook kan gaan: het komt altijd wel weer goed. Lachend: het klinkt misschien heel dramatisch, dat past ook niet bij mij, maar wat ik er uit haal is de optimisme.

Kun je jezelf in een paar woorden omschrijven?

Enthousiast/energiek, Bourgondiër en een harde werker.

Dan pas je wel goed binnen het team bij EIFFEL.

Lachend: Ja, dat zeker! ●

Door Joris van de Riet en Mahatma M. Martinus.

Het kabinet-Rutte III en de vertrouwensregel

Hoe ongeschreven recht kan leiden tot symboolpolitiek

Lars Volborth
Redacteur

Op 15 januari 2021 trad het kabinet-Rutte III in reactie op de toeslagenaffaire. In de media werd veelal betoogd dat er vrijwel niets wijzigde in de machtspositie van het kabinet, het werd derhalve vaak bestempeld als symboolpolitiek. Klopt dat?

Na het verschijnen van het snoeiharde rapport van de parlementaire ondervragingscommissie op 17 december 2020 nam de druk op het kabinet toe om een gebaar te maken aan de ouders die slachtoffer waren van de toeslagenaffaire. In het rapport werd geconcludeerd dat de Belastingdienst, Toeslagen en de betrokken ministeries verantwoordelijk waren voor ‘ongekend onrecht’ bij ongeveer 26.000 ouders. Kleine foutjes van ouders zorgden voor ten onrechte teveel ontvangen (kleine bedragen) kinderopvangtoeslag. Door keiharde fraudeaanpak hiertegen van de Belastingdienst kwamen de ouders in ongekende financiële problemen. Zij moesten alle eerder ontvangen kinderopvangtoeslag (oplopend in de tienduizenden euro’s) terugbetalen met alle financiële, sociale en psychologische gevolgen van dien. Het rapport stelt dat regelgeving rondom de toeslagen veel te hard was en de overheid niet heeft geluisterd naar kritische geluiden van ouders, advocaten en de media. De informatievoorziening van de overheid was niet transparant en de menselijke maat bij de dienstverlening van de overheid moest beter. Dit heeft het kabinet de spreekwoordelijke kop gekost. Het stak de hand in eigen boezem en nam uitgesteld ontslag. Iedereen heeft de beelden van Rutte wel gezien: in demissionaire staat fietsend op zijn zwarte Koga de oprit van paleis Huis ten Bosch af. Het heet uitgesteld ontslag omdat het ontslag is aangevraagd, maar nog niet verleend. De koning heeft hem gevraagd alles te blijven doen wat in het landsbelang nodig is. Hoe zit een demissionaire kabinetsconstructie staatsrechtelijk in elkaar, hoe vaak komt het voor dat een kabinet demissionair wordt en waarover mag een demissionair kabinet nog beslissen?

“Er zijn geen of nauwelijks staatsrechtelijke wetten die over het demissionair worden van een kabinet gaan.”

Kern van het parlementair stelsel

De eerste vraag laat zich vrij eenvoudig beantwoorden. Er zijn namelijk geen of nauwelijks staatsrechtelijke wetten die over het demissionair worden van een kabinet gaan. De Grondwet zegt er niks over. Het is voornamelijk gebaseerd op ongeschreven gewoonterecht. Reijer Passchier, docent Staatsrecht aan de Universiteit Leiden, legt uit volgens welke regels een kabinet demissionair wordt: ‘De procedure van demissionair worden in het geval van de toeslagenaffaire is gebaseerd op de vertrouwensregel die geldt tussen het parlement en het

kabinet. Als de Tweede Kamer geen vertrouwen meer heeft in het kabinet moet het kabinet opstappen. Het vertrouwen hoeft niet expliciet te blijken, maar wordt aangenomen zolang het tegendeel niet bewezen is.’ (Er is nog enige discussie over of de vertrouwensregel alleen geldt tussen de Tweede Kamer en het kabinet of dat de vertrouwensregel ook geldt tussen de Eerste Kamer en het kabinet. Deze kwestie is voor dit artikel echter irrelevant.) ‘De Tweede Kamer kan het vertrouwen opzeggen door middel van het indienen van bijvoorbeeld een motie. In dit geval heeft het kabinet zelf het voortouw genomen en gedacht niet meer gesteund te worden.’ De vertrouwensregel is onderdeel van ongeschreven staatsrecht en wordt vaak gezien als de kern van het parlementaire stelsel. Als het vertrouwen wordt verloren, biedt een staatssecretaris, minister of het kabinet in zijn geheel zijn ontslag aan bij de koning. Als een minister of staatssecretaris het vertrouwen van de Tweede Kamer verliest, biedt hij zijn ontslag aan welke met onmiddellijke ingang ingaat. Er bestaat dus geen kabinet waarin de helft van de ministers demissionair, en de andere helft missionair is. Bij het demissionair worden van het kabinet-Rutte III is minister Wiebes van Economische Zaken en Klimaat wel echt verdwenen. Hij ging niet verder als demissionair minister omdat hij ten tijde van de toeslagenaffaire staatssecretaris van Financiën was en dus verantwoordelijk was voor het beleid rondom Toeslagen. Naar eigen zeggen voelt hij zich ‘niet schuldig, wel zwaar medeverantwoordelijk’. Hij trad af. Een unicum: zijn opvolger demissionair minister Bas van ’t Wout is vanaf zijn eerste werkdag demissionair.

Het parlement en niet de rechter is verantwoordelijk voor de handhaving van de ongeschreven normen. Wat als een minister of staatssecretaris geen gehoor geeft aan de vertrouwensregel? Een dergelijk voorval deed zich een keer voor. De Kamer nam een motie van afkeuring aan tegen Rita Verdonk in 2006, toenmalig demissionair minister van Vreemdelingenzaken, wegens het niet opschorten van de uitzetting van asielzoekers. Zij weigerde op te stappen omdat andere bewindspersonen van de VVD ook achter haar beleid stonden en hen dezelfde motie van afkeuring boven het hoofd hing. Mogelijk zouden daarom ook de andere demissionaire VVD-ministers moeten aftreden en dit zou het regeren enorm bemoeilijken. Er is toen voor een oplossing gekozen waarmee de Kamer akkoord ging: Verdonk mocht aanblijven met een gewijzigde portefeuille waardoor zij niet meer mocht beslissen over het uitzetten van asielzoekers. De vertrouwensregel was geschonden

maar er werd niet gehandhaafd. In de literatuur is discussie over de afdwingbaarheid van het vertrouwensbeginsel door dit niet bepaald chique politieke voorval.

“De vertrouwensregel is onderdeel van ongeschreven staatsrecht en wordt vaak gezien als de kern van het parlementaire stelsel.”

Demissionair kabinet niet erg bijzonder

Komt het dan vaak voor dat een kabinet demissionair wordt? Ook het antwoord op deze vraag is betrekkelijk kort en eenvoudig: ja. In principe kent Nederland iedere vier jaar een demissionaire kabinetsperiode. Namelijk op de dag dat de verkiezingen in Nederland gehouden worden, wordt het kabinet demissionair. Dit is logisch want Nederland oordeelt over het kabinet en kiest een nieuwe zetelverdeling. Een nieuwe Tweede Kamer wordt vastgesteld die vertrouwen moet hebben in een nieuw kabinet. Het komt ook regelmatig voor dat een kabinet vroegtijdig demissionair wordt zoals nu bij het kabinet-Rutte III. Het kabinet-Rutte II, de tweepartijencoalitie met de PvdA, hield de gehele rit vol. Rutte I was een minderheidskabinet met het CDA en gedoogsteun van de PVV en hield het anderhalf jaar vol. Het kabinet viel als gevolg van de Catshuiscrisis, waarna de PVV zich niet meer aan het gedoogakkoord gebonden voelde. Deze val werd veroorzaakt door een intern conflict, en dus niet door de vertrouwensregel. Ook kabinetten Balkenende IV en Balkenende II vielen vroegtijdig wegens bonje tussen coalitiepartijen. In 2002 viel het kabinet Kok II als gevolg van het vernietigende rapport over de val van Srebrenica. Premier Kok bood namens het hele kabinet zijn ontslag aan, nog voor de komst van een zwaar debat. Hij vermoedde dat de Tweede Kamer onvoldoende vertrouwen meer in zijn kabinet had. Hoewel Kok niet direct verantwoordelijk was voor de fouten die leidden tot de massaslachting in Srebrenica trad hij af om electorale schade te beperken. Hij zou het de oppositie erg makkelijk gemaakt hebben door niet af te treden. Vergelijkbaar met het aftreden van Rutte III is dat toentertijd ook geen vervroegde verkiezingen werden uitgeschreven omdat de situatie zich ook vlak voor Tweede Kamerverkiezingen voordeed. Overeenkomst tussen de twee gevallen kabinetten was dat beiden aftraden wegens het verantwoordelijkheidsgevoel met in het achterhoofd de vertrouwensregel. Dit voortijdig ontslag nemen is tekenend voor de vertrouwensregel. Feit is dat het vertrouwen in een kabinet in zijn geheel niet snel wordt

opgezegd. Ook het vertrouwen in ministers wordt niet vaak expliciet opgezegd door een motie van wantrouwen. Ministers die een dergelijke motie zien aankomen, en verwachten dat deze breed zal worden gesteund, stappen voortijdig op. Dit gebeurde in de recente geschiedenis in 2017 bij minister van Veiligheid en Justitie Van der Steur. Hij stapte op na onhandige uitspraken over de Teevenddeal. Staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu Wilma Mansveld stapte in 2015 op na een rapport van de enquêtecommissie Fyra over problemen bij ProRail. En in 2014 stapte toenmalig staatssecretaris van Financiën Frans Weekers op wegens problemen met het uitbetalen van toeslagen bij de Belastingdienst. Dit deed hij een dag na een zwaar Kamerdebat, voordat de Tweede Kamer een motie van wantrouwen kon indienen. Door op te stappen voordat een motie hen daartoe dwingt, houden ze de eer aan zichzelf.

“Feit is dat het vertrouwen in een kabinet in zijn geheel niet snel wordt opgezegd. Ook het vertrouwen in ministers wordt niet vaak expliciet opgezegd door een motie van wantrouwen.”

Macht van een demissionair kabinet

Een bewindspersoon kan na zijn aftreden niks meer: hij is immers volledig uit functie. Een demissionair kabinet heeft zijn ontslag al ingediend, maar dit is nog niet verleend. Er ontbreekt dus een groot deel van het mandaat maar de wettelijke grondslag van zijn beslissingsmogelijkheden staan rotsvast. Van een demissionair kabinet mag worden verlangd, in het landsbelang, te blijven functioneren. De wettelijke staat van het kabinet blijft in demissionaire staat dus hetzelfde, maar er verandert in de praktijk wel iets. Het mandaat is wegens een gebrek aan vertrouwen aanzienlijk verminderd en er mag logischerwijs dan worden verwacht dat een demissionair kabinet geen omstrede besluiten neemt. Dit is precies wat in de praktijk ook gebeurt. De Tweede Kamer en het kabinet kunnen een onderwerp of dossier ‘controversieel verklaren’. Dit houdt in dat een demissionair kabinet over die onderwerpen niet mag beslissen. De parlementaire behandeling komt stil te liggen en wetsvoorstellen komen op de plank. In beginsel is een meerderheid nodig voor het controversieel verklaren van onderwerpen. Maar vaak als een derde, of een belangrijke minderheid van de Tweede Kamer een onderwerp controversieel vindt, wordt dit

(als onderdeel van gewoonterecht) gerespecteerd. Soms duurt een nieuwe kabinetsformatie erg lang en wordt de urgentie beslissingen te nemen op bepaalde vraagstukken groter. Er zit derhalve speelruimte in het bepalen van controversiële onderwerpen en ze kunnen ook teruggedraaid worden. Ze zijn dus niet rigide. Helemaal in crisissituaties nemen demissionaire kabinetten nog grote beslissingen. In 2003 sprak het demissionaire kabinet Balkenende I steun uit voor de oorlog in Irak. Balkenende IV gaf midden in de economische crisis in 2010 in demissionaire staat miljarden uit om banken overeind te houden. Kabinet Rutte II nam na een half jaar in demissionaire staat de beslissing vijf grote militaire missies te verlengen. Hoewel defensie toen niet op de lijst van 250 controversieel verklaarde onderwerpen stond, werd het toch gezien als een beslissing die een demissionair kabinet niet dient te nemen. De militairen verkeerden erg lang in onzekere staat en er dienden dus knopen doorgemaakt te worden. Welke onderwerpen zijn controversieel verklaard nu Rutte III demissionair is geworden?

Wat veel wordt gezegd is dat het aftreden louter symbolisch is en er geen machtsverschil is gekomen. Mede omdat van de regering wordt verwacht dat juist nu in tijden van een grote pandemie grote beslissingen genomen moeten worden. Dit is ook wat Rutte benadrukte toen hij bekend maakte dat het kabinet zou aftreden. Hij beloofde dat de corona-aanpak van het kabinet er met geen mogelijkheid onder zou lijden. Dit klopt: geen enkel onderwerp dat verband houdt met de coronabestrijding is controversieel verklaard. Voordeel van de coronawet is dat het de Kamer verplicht in te stemmen met coronamaatregelen van het kabinet. Zo heeft de Kamer een vinger in de pap bij controversiële maatregelen als de avondklok (over dit juridische proces kan ook een boek geschreven worden). Er is een lijst opgesteld van 67 controversieel verklaarde onderwerpen die niets met corona te maken hebben. Een voorbeeld is de nachttreinverbinding tussen Amsterdam en Wenen. Hiervoor ligt nu een miljoenensubsidie op de plank. Ook luchtvaartbesluiten die betrekking hebben op Lelystad Airport, de fusie tussen Sandd en PostNL en het pooierverbod zijn controversieel verklaard. Oud-minister Uri Rosenthal heeft de spijker op z'n kop geslagen door bij WNL op zondag te zeggen dat de val eigenlijk een 'geluk bij een ongeluk' is. De bewindspersonen hoeven namelijk geen tijd te besteden aan andere zware dossiers dan het hoofdpijndossier welke de coronabestrijding heet. Ook kan de Tweede Kamer geen motie van afkeuring meer indienen omdat het kabinet al gevallen is. Regeren in crisistijd in demissionaire staat lijkt zo verkeerd nog

niet. Een ander, voor regeringspartijen lastig gevolg van de val van het kabinet, is dat zij zich niet meer verbonden voelen met het regeerakkoord waardoor zij vrijer hun eigen mening kunnen geven. Dit zou tot botsingen kunnen leiden die de eensgezindheid van het kabinet verstoort die nodig is voor een eenduidige corona-aanpak.

“Regeren in crisistijd in demissionaire staat lijkt zo verkeerd nog niet.”

Conclusie

Een demissionair kabinet zit staatsrechtelijk bijzonder in elkaar omdat het louter steunt op gewoonterecht. Ongeschreven rechtsbeginselen, met als meest belangrijkste de vertrouwensregel, regelen de vertrouwensbalans tussen het kabinet en de Tweede Kamer. Afgezien van een klein scheurtje in de vertrouwensregel veroorzaakt door de casus Verdonk, houden parlementariërs zich aan de regel. Vaak stappen bewindspersonen voortijdig op voordat de Tweede Kamer expliciet het vertrouwen opzegt. Dat het gehele kabinet Rutte III nu demissionair regeert is an sich niet heel bijzonder. Wel is het bijzonder dat de demissionaire staat (al dan niet indirect) is veroorzaakt door de vertrouwensregel. Heeft het kabinet echt last van de demissionaire staat, of is het vooral een gebaar naar de getroffen ouders en dus symbolisch? Het kabinet mag niet meer beslissen over de nachttreinverbinding tussen Amsterdam en Wenen (wie heeft daar in lockdown-tijd last van?), niet meer over Lelystad Airport (wie heeft daar in lockdown-tijd last van?) en niet meer over het pooierverbod (ook de Wallen zijn al een tijd gesloten). Hierdoor heeft het kabinet zijn eigen werkdruk verminderd. Het landsbelang is niet in gevaar want de meest acute beslissingen met betrekking tot de coronacrisis kunnen nog altijd genomen worden. De beslissing af te treden lijkt dus vooral een symbool van het kabinet naar de getroffen ouders. Een symbool waar het zelf ook vruchten van plukt. ●

Wil jij vol zelfvertrouwen jouw tentamen in? Kies voor een training van Dominus!

- Tentamentrainingen voor jaar 1, 2 en 3 voor een mooie studentenprijs
- Samenvattingen in samenwerking met J.F.V. Grotius
- *10% korting* voor Grotianen!

Wil jij daarnaast een *gratis eerstejaars training* winnen? Houd dan de Instagrampagina van J.F.V. Grotius in de gaten en maak kans!

Scan de QR-code voor
een gratis samenvatting
Verbindenissenrecht
(jaar 2)!

NOVUMmagazine

NOVUM magazine is het juridisch faculteitsblad van de Universiteit Leiden, ontstaan uit de fusie tussen het faculteitsblad **Trias** (1968) en het blad **Request** (1999) dat werd uitgegeven door het rechtenmentoraat Appèl, tegenwoordig **Juridische Faculteitsvereniging Grotius**.

Ons doel is een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van (toekomstig) juridische professionals.

Hoofdredacteur

Joris van de Riet

Eindredacteur

Mahatma M. Martinus

Redacteuren

Jurian Bos
Bouchra Boulouize
Sebastian Cornielje
Rudolf Willem van Dam
Hadassah Drukarch
Francine Fetter
Anne Sophie Pijnacker
Lars Volborth
Karel Wijdeveld
Femke de Wijs

Raad van advies

Prof. mr. dr. A.G. Castermans
Mw. drs. A.F.M. van der Helm
Dion Latten, assessor FdR
Roos van der Plas, praeses JFV Grotius

Oplage: 750 exemplaren

Drukker: BladNL

ISSN: 1567-7931

© Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de redactie openbaar worden gemaakt of verveelvuldigd.

Adverteren, solliciteren of reageren: novum@law.leidenuniv.nl

A close-up portrait of a young woman with long, light brown hair, smiling warmly at the camera. She is wearing a light-colored top and a small gold hoop earring. The background is slightly blurred, showing what appears to be an office setting with a desk and some papers.

HOUTHOFF

Floor de Graaff
Associate | Advocaat

"JEZELF CONTINU
VERBETEREN EN DE
COMBINATIE VAN HARD
WERKEN EN PLEZIER..."

#thatswhatsinitforyou

Werken bij Houthoff is een prachtkans die in alle opzichten bijdraagt aan je professionaliteit. We verwachten veel van je. Ook bieden we je gelijk veel vrijheid en zelfstandigheid om doelen te bereiken. Je bent direct onderdeel van het team, en werkt meteen mee aan zaken. Zo deel je in successen. That's what's in it for you.

▶ **Bekijk de video van Floor op werkenbijhouthoff.com**